

[1–2020]

history – theory – criticism

dějiny–teorie–kritika

[1–2020]

Fakulta
humanitních
studií UK

Faculty
of Humanities,
Charles University

Obsah | Contents

1. Studie a eseje | Studies and Essays

Editorial 7

MARIE-ELIZABETH DUCREUX – Early Modern Mobilities and People on the Move: An Epistemological Challenge
Raně novověké mobility a lidé v pohybu: epistemologická výzva 9

VLADIMÍR URBÁNEK – Transfer vědění, nebo rétorika exilu? Pobělohorští exulanti a jejich sebe prezentace v písemnostech Hartlibova okruhu
Transfer of Knowledge or Rhetoric of Exile? Bohemian Exiles and their Self-Representation in the Hartlib Papers 36

RADMILA PRCHAL PAVLÍČKOVÁ – Textové praxe Jana Jiřího Haranta z Polžic a Bezdruzic mezi rodinnou pamětí, kulturním překladem a exulantskou každodenností
The Textual Practices of Jan Jiří Harant of Polžice and Bezdruzice Between Family Memory, Cultural Translation and Exile Everydayness 54

2. Diskuse a rozeprý | Discussions and Disputes

Editorial 99

SAMUEL TRIZULJAK – Klérofašizmus, alebo prezentizmus?
Clerical Fascism or Presentism? 101

MILOSLAV SZABÓ – Kritická diskusia, alebo apológia?
A Critical Discussion or Apology? 112

3. Recenze a reflexe | Reviews and Reflections

LIESBETH CORENS – Confessional Mobility and English Catholics in Counter-Reformation Europe (Veronika Čápská) 139

MAREN LORENZ – Menschenzucht. Frühe Ideen und Strategien 1500–1870 (Michal Šimůnek) 142

JAKUB RÁKOSNÍK, MATĚJ SPURNÝ, JIŘÍ ŠTAIF – Milníky moderních českých dějin. Krize konsenzu a legitimity v letech 1848–1989 (Pavel Kladiwa)	145
SARAH LEMMEN – Tschechen auf Reisen: Repräsentationen der außer-europäischen Welt und nationale Identität in Ostmitteleuropa 1890–1938 (Filip Herza)	150
JAROMÍR MRŇKA – Limity lidskosti: Politika a sociální praxe kolektivního násilí v českých zemích 1944–1946 (Jakub Novotný)	153
KATEŘINA LIŠKOVÁ – Sexual Liberation, Socialist Style. Communist Czechoslovakia and the Science of Desire, 1945–1989 (Jan Seidl)	157
EVA HAHNOVÁ – Češi o Čechách. Dnešní spory o dějiny (Veronika Středová)	166
Editorial Note	175
Upozornění redakce	177

TEXTOVÉ PRAXE JANA JIŘÍHO HARANTA Z POLŽIC A BEZDRUŽIC MEZI RODINNOU PAMĚTÍ, KULTURNÍM PŘEKLADEM A EXULANTSKOU KAŽDODENNOSTÍ¹

Radmila Prchal Pavlíčková

The Textual Practices of Jan Jiří Harant of Polžice and Bezdruzice Between Family Memory, Cultural Translation and Exile Everydayness

The study analyses textual practices of Jan Jiří Harant of Polžice and Bezdruzice (1580–1649?). This knight and exile engaged in several textual and artistic activities. Between 1624–1648 he wrote his memoirs in Czech. In the 1630s, he translated into German the travel account of his older brother, Kryštof Harant, which described his journey to the Holy Land. For this book translation he also prepared his brother's biography and numerous illustrations. In exile, he then wrote a number of genealogies and drew a genealogy for his son's book of military memories. This study contextualizes all textual and artistic activities of Jan Jiří Harant which have been so far researched separately and have not received complex interdisciplinary attention. Here, they are analysed in the context of contemporary practices of textual production and reproduction, book culture and the processes of reading and writing. Building on this well documented example, the author shows specific ways in which an aristocratic family in exile used texts and images in order to substitute for other ways of commemoration. Aside from entertainment, these practices also helped preserve and cultivate family memory, served its self-presentation, and facilitated its integration in a foreign environment.

1 Příspěvek vznikl za podpory MŠMT ČR udělené UP v Olomouci (IGA_FF_2019_011 a IGA_FF_2020_014), Společnost v historickém vývoji od pravěku po moderní věk V.–VI.

Keywords: exile, memoirs, translation, family memory, Jan Jiří Harant of Polžice and Bezdrůžice

Radmila Prchal Pavlíčková is a Senior Scholar at the Department of History at Palacký University in Olomouc. radmila.prchal@upol.cz

„Zas však tam sem nechal zahrabaných v prsti 11 dukátů, svých dvojných potřebných knížek, rukavic, čepice. A spatřil sem, že nepřítel není v městě, než oheň že již v městě hoří.“²

Český šlechtic a exulant Jan Jiří Harant z Polžic a Bezdrůžic (1580 – asi 1649)³ strávil mnoho času čtením, psaním, kreslením a malováním. Od roku 1624 do roku 1648 sepišoval pamětní zápisky, čítající 194 hustě popsaných folií, ve 30. letech překládal do němčiny knihu svého staršího bratra Kryštofa Haranta o cestě do Svaté země, sepsal jeho životní osudy po návratu z cesty a do rukopisu přemaloval podle českého vydání ilustrace. Vytvořil několik rodinných geneologií a pro svého syna namaloval genealogii do jeho vojenského památníku. Texty nejen sám vytvářel, ale také recipoval, četl i poslouchal: pro pamětní zápisky využíval intenzivně dobové zpravodajství, noviny a letáky. Vlastnil knihy, četl z nich, psal si o nich, litoval jejich ztrát, vozil je s sebou na cestách. Poslouchal kázání a některá ve svých zápiscích parafrázoval.

Smyslem následujících řádků je souvztažnit všechny textové a výtvarné aktivity Jana Jiřího Haranta z Polžic, jimž dosud byla věnována pozornost částečně a vždy pouze odděleně, a analyzovat je v kontextu dobových produkcí a reprodukcí textů,⁴ procesů psaní, čtenářství a knižní kultury a také je srovnat s texto-

- 2 Moravský zemský archiv (MZA), Brno, fond E 6 Benediktini Rajhrad, inv. č. 3234, sign. H e 56, kart. č. 380, Jan Jiří Harant z Polžic a Bezdrůžic: „Manuscriptum memorabilium tum in Germania, tum in Bohemia, Moravia, Silesia et Lusatia ab anno 1624 usque in annum 1648 gestarum, partim in Bohemia, partim in Voigtlandia in Hoffii propria manu in exilio existens Joannes Georgius Harant de Polschic et Bezdrůžic etc. conscripsit“ (dále jen J. J. HARANT, *Manuscriptum memorabilium*), fol. 91r; *Paměti Jana Jiřího Haranta z Polžic a Bezdrůžic od roku 1624 do roku 1648*, (ed.) FERDINAND MENČÍK, Praha 1897, s. 88.
- 3 FERDINAND MENČÍK, *Jan Jiří Harant z Polžic a Bezdrůžic*, Časopis Českého musea 61/1887, s. 488–495; BLANKA MAULEOVÁ, *Jan Jiří Harant z Polžic a Bezdrůžic, český šlechtic a exulant*, Praha 2007 (diplomová práce obhájená na Filozofické fakultě Univerzity Karlovy).
- 4 VERONIKA ČAPSKÁ, *Mezi texty a textiliemi. (Svěerts-)Šporkové, textové praxe a kulturní výměna na přelomu baroka a osvětcenství*, Praha 2016.

vými praxemi českých exulantů.⁵ Někteří z nich sepsali po odchodu z Čech originální pamětní svědectví a intenzivní práce s texty pro ně představovala změnu ve způsobu dosavadního života, seberealizace a trávení času.⁶

Výzkum raně novověkého exilu získal v posledních letech nové pobídky vzhledem k aktuální migrační krizi a následné diskusi o emigraci, integraci a azylové politice. Zatímco starší bádání bylo do značné míry poplatné dobovému exulantskému paradigmatu a přejímalo obraz exulantů jako mučedníků a vytrvalců za víru, začali badatelky a badatelé v nedávné době dekonstruovat tzv. exulantský mýtus, reflektovat vedle náboženských pohnutek odchodu ze země složitý kontext politických, hospodářských, rodinných a dalších motivací,⁷ relativizovat pojetí hranice jako definitivního vykročení do neznámé ciziny a popisovat procesy spojené s pobytem v cizině, jako pěstování vylučnosti, asimilace, inkluze apod.⁸ V souvislosti s upozaděním etatistického vnímání náboženských procesů a s recepcí mikrohistorických přístupů se začala daleko větší pozornost věnovat konkrétním komunitám obyvatel a jednotlivcům ve snaze rekonstruovat jejich světy, geografické horizonty a náboženské představy.⁹

Tyto přístupy mají velmi blízko k výzkumům konfesních kultur, které v návazné diskusi na kritiku konceptu konfesionalizace generují značné množství metodologicky inovativních řešení. Frauke Volkland navrhla při výzkumu o konverzích, k němuž rozhodnutí nekonvertovat přirozeně náleží, zkoumat, jakou má

- 5 MARTINA LISÁ, *Der Homo migrans der Frühen Neuzeit. Die böhmischen Exulanten und die neuere deutsche Migrations- und Exilforschung*, Acta Comeniana 25/2011, s. 221–240; ALEXANDER SCHUNKA, *Constantia im Martyrium. Zur Exilliteratur des 17. Jahrhunderts zwischen Humanismus und Barock*, in: Frühneuzeitliche Konfessionskulturen, (edd.) Thomas Kaufmann, Anselm Schubert, Kaspar von Greyerz, Gütersloh 2008, s. 175–200.
- 6 *Die Chronik des Václav Nosidlo von Geblice. Aufzeichnungen aus der böhmischen Exulantengemeinde in Pirna zur Zeit des Dreißigjährigen Krieges. Edition und Übersetzung*, (ed.) MARTINA LISA, Stuttgart 2014; Památník Bořka Mateřovského z Mateřova, Herzog August Bibliothek Wolfenbüttel, Cod. Guelf. 1123 Novi; MARIE RYANTOVÁ, *Těžké časy urozeného a statečného rytíře Bořka Mateřovského z Mateřova, exulanta v městě Pirně*, in: Víra nebo vlast? Exil v českých dějinách raného novověku, (ed.) Michaela Hrubá, Ústí nad Labem 2001, s. 249–257; PAVEL SKÁLA ZE ZHOŘE, *Historie česká. Od defenestrace k Bílé hoře*, (ed.) JOSEF JANÁČEK, Praha 1984.
- 7 WULF WÄNTIG, *Grenzerfahrungen. Böhmischen Exulanten im 17. Jahrhundert*, Konstanz 2007.
- 8 Zdařilé shrnutí metodologických trendů ve výzkumu nábožensky motivované migrace podává M. LISÁ, *Der Homo migrans*, s. 221–240.
- 9 RADMILA PRCHAL PAVLÍČKOVÁ, „Ach, neračič dopouštěti...“ *Rukopis exulanta Bořka Mateřovského mezi mementem mori, věroučným vyznáním, modlitební knížkou a rodinnou pamětí*, Listy filologické 142/2019, s. 85–121.

konkrétní člověk zkušenost se svou konfesní příslušností s cílem zjistit, jak se tato promítá do jejich sebechápání. Odmítla proto starší výraz konfesní identita jako příliš implikující moderní terminologii a odkazující k odlišnému chápání moderní individuality a navrhla používat pojem konfesní sebecpojímání, odrážející variabilní hodnotu konfese v různých kontextech.¹⁰

Jeden z dominantních směrů současných výzkumů konfesně motivovaných migrací se soustředí na různorodé mediální projevy exulantů, jako spisování a publikování historických děl, polemik nebo náboženských útěšných spisů, které vznikly mimo jiné v souvislosti s jejich sebereprezentací vůči cizině a pomáhaly konstituovat veřejný obraz exulanta.¹¹ Pro tyto výzkumy je charakteristický zájem o dekonstrukci tzv. exulantského mýtu a výzkum jeho dobových instrumentalizací. Značná pozornost je věnována také rozličným netištěným účelovým textům, které exulanti sepišovali s cílem dosáhnout zakotvení a hmotného zajištění. Alexander Schunka například sledoval, jak jsou v suplikách konfesní argumenty a poukazy na exulantský statut cílevědomě využívány k dosažení cíle a výhody (například povolení k pobytu či nároku na almužnu) a pro jejich interpretaci použil pojem pragmatizace konfesní autority.¹²

Nové impulzy do výzkumu exilu vnesly recentní diskuse o procesech kulturního transferu a kulturní výměny a významu médií, jazyka a překládání, a otázka přenosu vědění, k němuž při přesídlování lidí docházelo, cirkulace textů a obecně výzkumy kulturní interakce při překročení blízké hranice.¹³

- 10 FRAUKE VOLKLAND, *Konfession und Selbstverständnis. Reformierte Rituale in der gemischt-konfessionellen Kleinstadt Bischofszell im 17. Jahrhundert*, Göttingen 2005, zejména s. 9–22.
- 11 VLADIMÍR URBÁNEK, *Patria Lost and Chosen People: The Case of the Seventeenth-Century Bohemian Protestant Exiles*, in: *Whose Love of Which Country? Composite States, National Histories and Patriotic Discourses in Early Modern East Central Europe*, (edd.) Balázs Trencsényi, Márton Zászkaliczky, Leiden-Boston 2010, s. 587–609; NORBERT KERSKEN, *Geschichtsschreibung im Exil. Historiker und ihre Texte im Kontext erzwungener Migration*, in: *Frühneuzeitliche Konfessionskulturen*, (edd.) Thomas Kaufmann, Anselm Schubert, Kaspar von Greyerz, Gütersloh 2008, s. 28–60; ALEXANDER SCHUNKA, *Constantia im Martyrium. Zur Exilliteratur des 17. Jahrhunderts zwischen Humanismus und Barock*, in: *Frühneuzeitliche Konfessionskulturen*, s. 175–200; RADMILA PRCHAL PAVLÍČKOVÁ, *O útěše proti smrti. Víra smrt a spása v pobřežních kázáních v období konfesionalizace*, Praha 2017, s. 141–168.
- 12 ALEXANDER SCHUNKA, *Pragmatisierung konfessioneller Autorität. Zuwanderer im Kur-sachsen des 17. Jahrhunderts im Spiegel des Supplikenwesens*, in: *Glaubensflüchtlinge. Ursachen, Formen und Auswirkungen frühneuzeitlicher Konfessionsmigration in Europa*, (ed.) Joachim Bahlcke, Berlin 2008, s. 235–256.
- 13 *Cultural Translation in Early Modern Europe*, (ed.) PETER BURKE, Cambridge 2007; VERONIKA ČAPSKÁ, *Peter Burke: Exiles and Expatriates in the History of Knowledge, 1500–2000*, Dějiny – Teorie – Kritika 2019, s. 122–125; TÁŽ, *Cultural Transfers by Means of Translation*:

Základním pramenem bude rukopis pamětních zápisů z let 1624–1648 Jana Jiřího Haranta z Polžic a Bezdrůžic.¹⁴ Poprvé s ním badatelsky pracoval Ferdinand Menčík, který podle něj nejprve sepsal stručný autorův biogram a následně pod názvem *Paměti* vydal jako 10. číslo Historického archivu.¹⁵ *Paměti* po zápis o odchodu do exilu zahrnula do popularizační edice *Kroniky válečných dob* Zdeňka Tichá.¹⁶ Ukázkou úhledného rukopisu publikoval v třídílné monografii o Kryštofu Harantovi z Polžic a Bezdrůžic Jan Racek, v poznámkách však odkazoval rovněž na edici.¹⁷ Odkazy na existenci rukopisu se sice v literatuře pravidelně objevovaly, badatelé však používali výhradně Menčíkovu edici. Edice se stala frekventovaným zdrojem informací o životě Jana Jiřího, členů jeho rodiny, ale také například o náboženských poměrech ve 20. letech 17. století v Čechách a působení reformačních komisí¹⁸ či o ohlasech revelací v exulantském prostředí.¹⁹ Pro navrhovanou analýzu je však edice nevhodná nejméně ze dvou důvodů. Detailní srovnání s autografem ukázalo, že je dosti výběrová z hlediska obsahu, když Menčík vynechal čtyřicet pět různých dlouhých pasáží o celkové délce přibližně čtyřiceti normostran.²⁰ Tento handicap nevyrovnalo ani novější zpřístupnění úvodní části *Pamětí Z. Tichou*, která přinesla šest z osmi Menčíkem vynechaných pasáží pro léta 1624–1628.²¹ Do edice nebyly zahrnuty ani drobné kresby, které se na několika místech rukopisu objevují. Především však rukopisná podoba obsahuje řadu indicií, z nichž lze vyvodit poměrně mnoho informa-

Bohemian Lands as a Space of Translation Flows During the Seventeenth and Eighteenth Centuries, in: *Processes of Cultural Exchange in Central Europe, 1200–1800*, Opava 2014, s. 77–127.

- 14 V době přípravy Menčíkovy edice se rukopis nacházel v Knihovně Rajhradského kláštera, dnes je uložen ve fondu Benediktini Rajhrad, uloženém v Moravském zemském archivu: MZA Brno, fond E 6 Benediktini Rajhrad, inv. č. 3234, sign. H e 56, kart. č. 380. Za pomoc se zpřístupněním rukopisu děkuji Mgr. Jiřímu Davidovi, Ph.D., z Památníku písemnictví na Moravě a PhDr. Evě Tichomirovové, správkyni fondu v MZA.
- 15 *Paměti Jana Jiřího Haranta z Polžic a Bezdrůžic*; F. MENČÍK, *Jan Jiří Harant*.
- 16 *Kroniky válečných dob. Paměti Harantovy*, (ed.) ZDEŇKA TICHÁ, Praha 1975, s. I–XXIII.
- 17 JAN RACEK, *Kryštof Harant z Polžic a jeho doba*, díl 2: *Život*, Brno 1972, s. 156.
- 18 Harantovo svědectví pro popis jednání reformační komise, JIŘÍ MIKULEC, *31. 7. 1627. Rekatolizace šlecht v Čechách. Cít je země, tobo je i náboženství*, Praha 2005, s. 127–128.
- 19 VLADIMÍR URBÁNEK, *Patriotismus pobělohorského exilu*, *Historické listy* 4/1995, s. 3–6.
- 20 Menčík v předmluvě uvádí, že obsah pamětí zkrátil vynecháním zvláště zpráv, které se týkají „obvodu říše německé“, Francie, Anglie, Itálie a Španělska, srov. *Paměti Jana Jiřího Haranta z Polžic a Bezdrůžic*, s. 7. Kromě toho ale vynechal některé pozoruhodné popisy zvláštních úkazů, nebo parafrázi listu, který měl císařský zpovědník poslat nejmenovanému jezuitovi do Hildesheimu a který obsahoval rady, jak zacházet s kacíři apod. Plánuji proto vydat moderní česko-německou edici pamětí.
- 21 *Kroniky válečných dob*, s. II, IV–VIII, X. Nezahrnula pasáže, které Jan Jiří přeškrtnul.

cí o Harantových způsobech a procesu psaní a zpracovávání informací. V řadě případů jde o skutečné drobnosti, které při soustředění se na obsahovou stránku textu mohou lehce uniknout pozornosti. Zde budou chápány jako důležité klíč k porozumění textových praxí konkrétního pisatele a jeho způsobu vnímání a popisování světa a sebe sama.²²

Další důležitý pramen této studie je doložen jen zprostředkovaně: Jan Jiří Harant v době svého exilu přeložil do němčiny cestopis svého staršího bratra Kryštofa Haranta z Polžic a Bezdrůžic, popisující jeho pouť do Svaté země a vydaný tiskem v Praze roku 1608.²³ Tento rukopisný překlad využil roku 1678 syn Jana Jiřího, Kryštof Vilém, který jej vydal pod novým názvem německy tiskem.²⁴ Do tištěné podoby ale nezahrnul některé autorské přídatky Jana Jiřího, například životní osudy Kryštofa Haranta po návratu z poutě, osudy jeho dětí a rodokmeny Jana Jiřího a jeho obou manželek. Autograf měl naposledy k dispozici Edmund Schebek, který o něm roku 1874 napsal studii, v níž mimo jiné popsal jeho vzhled a editoval v německém tisku z roku 1678 vynechané texty.²⁵ Bohužel neuvedl tehdejšího majitele rukopisu, který je dnes neznámý. Třetím okruhem pramenů jsou genealogické památky, které pocházejí od Jana Jiřího a jeho syna Kryštofa Viléma a které nedávno důkladně zpracovala Martina Hrdinová.²⁶

- 22 HARALD TERSCH, *Vielfalt der Formen. Selbstzeugnisse der Frühen Neuzeit als historische Quelle*, in: *Vom Lebenslauf zur Biographie. Geschichte, Quellen und Probleme der historischen Biographik und Autobiographik*, (ed.) Thomas Winkelbauer, Horn 2000, s. 69–98, zejména s. 80.
- 23 KRYŠTOF HARANT Z POLŽIC A BEZDRUŽIC, *Putování aneb Cesta z Království českého do města Benátek, odtud po moři do země Svaté, země Judské, a dále do Egypta a velkého města Kairu, potom na horu Oreb, Synai a svaté panny Kateřiny, v pusté Arabii ležící*, Praha 1608 (K02903); *Kryštof Harant z Polžic a Bezdrůžic, Putování aneb Cesta z Království českého do města Benátek, odtud po moři do země svaté, země judské a dále do Egypta a velkého města Kairu*, (ed.) HANA BOČKOVÁ, Praha–Brno 2017.
- 24 *Der Christliche Ulysses, Oder Weit-versuchte Cavallier: Fürgestellt In der Denckwürdigen Bereisung So wol deß Heiligen Landes, Als vieler andrer morgenländischer Provintzen (...) welche (...) Herr Christoph Harant, Freyherr von Polschitz und Weseritz aufpezka (...) im Jahr 1598 rühmlich vollenbracht; auch alle Begebenheiten (...) verfasst, und (...) anfangs selbst, in Böhmischer Sprache (...) beschrieben; Folgends hernach aber desse (...) Bruder (...) Herr Johann Georg Harant, etc. im Jahr 1638 auff fleissigste geteutschet: Und nunmehr endlich der (...) Herr Christoph Harant, Freyherr von Polschitz und Weseritz (...) zur Ergetzung deß Teutschen lesers, zum Druck befördert*, Nürnberg 1678 (VD17 39:131408F).
- 25 EDMUND SCHEBEK, *Aus dem Leben des böhmischen Freiherrn Christoph Harant von Polžitz und Weseritz*, *Mittheilungen des Vereins für Geschichte der Deutschen in Böhmen* 12/1874, s. 273–286.
- 26 MARTINA HRDINOVÁ, *Erby ctihodné šlechty slavného Království českého. Edice a analýza dvou erbovníků české šlechty z 80. let 17. století*, Praha 2013, s. 45–68.

K poznání čtenářských a autorských zvyků a praktik je zpravidla k dispozici málo vhodných pramenů. Výzkum čtenářství se vzhledem k dostupnosti pramenů velmi často soustředí na rekonstrukci skladby knihoven, jejich velikosti, tematické škály, uspořádání, knižních akvizicí a katalogizace, případně inventarizace.²⁷ Texty a obrázky, které po sobě zanechal v hojně míře Jan Jiří Harant, nabízejí jedinečný vhled do toho, jak a co četl, poslouchal, přepisoval, parafrázoval, opisoval, překládal, předčítal, možná i půjčoval a o co o nich zřejmě rozprávěl. Usovztažnění všech narativních a vizuálních pramenů, jež po sobě Jan Jiří zanechal, ukáže, jak se v konkrétní šlechtické domácnosti v exilu utvářely sítě tištěných, psaných a slyšených textů, jak se vzájemně proplétaly a odkazovaly na sebe a také jaké funkce plnily. Studie sleduje do maximální možné hloubky jeden jedinečný případ, klade si však co nejobecnější otázky ohledně dobových textových praxí ve specifické životní situaci.

Pamětní zápisky – praktiky psaní

Zápisky Jana Jiřího se řadí do široké kategorie pramenů osobní povahy, které vznikaly jako domácí a rodinné kroniky, byly určeny pro potomky a měly uchovávat paměť v okruhu rodiny. Mají analistickou strukturu a kombinují informace rodinného a životopisného charakteru s pamětihodnými soudobými událostmi.²⁸ Jan Jiří Harant na stránkách svých zápisků nereflektuje své psaní, nevyjadřuje se k důvodům, způsobu či průběhu psaní, avšak z charakteru, množství a proměn zápisků lze vyvodit některé okolnosti, které jej motivovaly k psaní o svém životě, a popsat způsob, jak zacházel s informacemi a jak text zpracovával.²⁹

První otázkou musí být, zda zapisování pamětihodných událostí patřilo od mládí k životnímu standardu rytíře, nebo zda se rozhodl psát až roku 1624, tedy v relativně pokročilém věku 44 let, jak se tvrdí v souhrnném latinském názvu na

27 MARIE RYANTOVÁ, *Čtenář*, in: *Člověk českého raného novověku*, (edd.) Václav Bůžek, Pavel Král, Praha 2007, s. 398–432.

28 HARALD TERSCH, *Frühneuzeitliche Selbstzeugnisse*, in: *Quellenkunde der Habsburgermonarchie (16.–18. Jahrhundert)*, (edd.) Josef Pauser, Martin Scheutz, Thomas Winkelbauer, Wien-München 2004, s. 727–740; BIRGIT STUDDT, *Haus- und Familienbücher*, in: *Quellenkunde der Habsburgermonarchie (16.–18. Jahrhundert)*, s. 753–766, zejména s. 755.

29 CLAUDIA ULBRICH, HANS MEDICK, ANGELIKA SCHASER, *Selbstzeugnis und Person. Transkulturelle Perspektiven*, in: *Selbstzeugnis und Person. Transkulturelle Perspektiven*, (edd.) Claudia Ulbrich, Hans Medick, Angelika Schaser, Köln-Weimar-Wien 2012, s. 1–20.

titulní straně.³⁰ Z jiných příkladů víme, že v této době se ve šlechtickém prostředí vedly deníkové záznamy a že pravidelné zaznamenávání zvolených informací, často do předtištěných kalendářů, sloužilo k reprezentaci a budování památky a mohlo se vyvinout v pravidelnou textovou praxi, která byla součástí každodennosti některých šlechticů.³¹ Jan Jiří mohl mít pro časný vztah k psanému slovu vzdělání i podmínky. Narodil se jako páté dítě rytíře Jiřího Haranta a Mariany z Janovic 24. července 1580 na Klenové, rodinném sídle nedaleko Klatov.³² Otec, který zemřel, když byly Janu Jiřímu čtyři roky, určil v závěti, že se mu má dostat vzdělání.³³ Předpokládá se, že navštěvoval, jak bylo obvyklé, partikulární školu v okolí, vzhledem k evangelickému zaměření části rodiny, zejména nejstaršího bratra Jindřicha, který nejmladšího mužského sourozence dostal otcovou závětí na starosti, se usuzuje na školu v Klatovech.³⁴ V dospělosti byl Jan Jiří v kontaktu s kulturně podnětným prostředím svého zcestovalého bratra Kryštofa,³⁵ který byl literárně a hudebně aktivní, psal, komponoval a vlastnil rozsáhlou knihovnu.³⁶

Přestože se existence starších zápisků nedá zcela vyloučit, zdá se pravděpodobnější, že Jan Jiří své psaní zahájil skutečně až roku 1624. Zápisky neobsahují žádné výslovné zdůvodnění, proč by měl být Jan Jiří v tomto roce motivován změnit své životní zvyklosti, aby se nově chopil papíru a pera a začal shromažďovat pamětní záznamy. Pomoci odpovědět na tuto otázku ale mohou právě úvodní zápisy z roku 1624.³⁷ Jedná se o dva úvodní delší zápisy, které mají syntetický a hodnotící charakter. První zápis (a jedná se o vůbec první zápis celého

- 30 J. J. HARANT, *Manuscriptum memorabilium*, fol. 2r: „Manuscriptum memorabilium tum in Germania, tum in in Bohemia, Moravia, Silesia et Lusatia ab anno 1624 usque in annim 1648 gestarum, partim in Bohemia, partim in Voigtlandia in Hoffii propria manu in exilio existens Joannes Georgius Harant de Polschic et Bezdruzic etc. conscripsit.“ Titulní list psaný latinsky vznikl zřejmě s odstupem a jeho tvůrcem je neznámý majitel paměti.
- 31 PETR MAŤA, *Tagebücher*, in: Quellenkunde der Habsburgermonarchie (16.–18. Jahrhundert), s. 767–780; Na příkladu Valdštejnů tzv. memorabilia JIŘÍ HRBEK, *Proměny valdštejnské reprezentace. Symbolické sítě valdštejnského rodu v 17. a 18. století*, Praha 2015, s. 44–54.
- 32 F. MENČÍK, *Jan Jiří Harant*, s. 489; M. HRDINOVÁ, *Erby*, s. 45–46; B. MAULEOVÁ, *Jan Jiří Harant*, s. 15–16.
- 33 MARIE KOLDINSKÁ, *Kryštof Harant z Polžic a Bezdruzic. Cesta intelektuála k popravišti*, Praha-Litomyšl 2004, s. 24.
- 34 B. MAULEOVÁ, *Jan Jiří Harant*, s. 20–22.
- 35 Například v říjnu 1610 byl kmotrem Kryštofova prvorozeného syna Jana Viléma, J. RACEK, *Kryštof Harant*, s. 32.
- 36 JAN RACEK, *Kryštof Harant u Polžic a Bezdruzic a jeho doba*, díl 3/1: Dílo literární a hudební, Brno 1973.
- 37 J. J. HARANT, *Manuscriptum memorabilium*, fol. 4r–11r; *Paměti Jana Jiřího Haranta z Polžic a Bezdruzic*, s. 9–13.

rukopisu) se týká důsledků kalády, finančního bankrotu vyhlášeného v prosinci roku 1623. Jan Jiří popsal obsáhle drastické následky kalády, projevující se v průběhu celého následujícího roku, a postupně zhoršování ekonomické situace. Druhý souhrnný zápis, který následuje hned po lednových stručných záznamech o hrozném hřmění a kometě, vypočítává a charakterizuje různé typy změn, které podle Jana Jiřího právě v Čechách probíhají: mnozí přišli o své statky a zdroj obživy, chudli, jiní bohatli a vyvyšovali se nad urozenější, „takže nižší vyššímu rozkazoval a lidi sužoval“, lidé byli zatíženi kontribucemi, vojska plenila, lidé byli „s velkým soužením až i hrdel odjímáním“ nuceni přijmout katolickou víru a mnozí byli přinuceni k odchodu ze země. Jan Jiří v kondenzované podobě jednoho zápisu reflektuje několik prudkých změn, k nimž během krátké doby došlo: přesuny majetku v souvislosti s konfiskacemi, změny ve společenské hierarchii v důsledku rozpadu ekonomiky, bídu, „že nebyla za paměti lidské“, a nouzi svědomí, do níž se dostali nekatolíci nucením násilím ke konverzi. O tom, že právě posledně jmenovanému přikládal mimořádnou pozornost, svědčí emotivní poznámka: „Ó přežalostivá věc a politování samému Bohu hodná, nad kterýmaž to věcma sám Bůh má moc, ne mizerný člověk!“³⁸

Řadu z jím vyčíslených radikálních změn Jan Jiří sám zažil nebo pozoroval v bezprostředním okolí: roku 1623 mu byla konfiskována polovina majetku pro účast ve stavovském povstání,³⁹ v následujícím roce byl svědkem soustředěného rekatolizačního tlaku na měšťany královských měst prostřednictvím série nařízení, která přinesla první mohutnou vlnu násilné rekatolizace, například v blízkých Klatovech.⁴⁰ Proto se domnívám, že právě rozsáhlé změny, které na pisatele a celou společnost dopadly během krátkého období let 1623 a 1624, mohly mít pro textovou praxi Jana Jiřího iniciační charakter a byly konkrétním popudem pro začátek zapisování. Nouze, nebezpečí a ohrožení života byly v období třicetileté války častým spouštěčem, který řadu lidí vedl k sepsání životopisu nebo jiných pamětních zápisků, které se staly prostředkem zvládnání krize v době války a sloužily k reflexi jejího prožívání.⁴¹ Na nárůst pramenů osobní povahy v období po

38 J. J. HARANT, *Manuscriptum memorabilium*, fol. 4v–5r; *Paměti Jana Jiřího Haranta z Polžic a Bezdrůžic*, s. 10.

39 TOMÁŠ BÍLEK, *Dějiny konfiskací v Čechách po r. 1618*, díl 1, Praha 1883, s. 136.

40 J. MIKULEC, 31. 7. 1627, s. 47; JINDŘICH VANČURA, *Dějiny někdejšího královského města Klatov*, díl 2/1, Klatovy 1930–1932, s. 7–17.

41 HANS MEDICK, *Der Dreißigjährige Krieg als Erfahrung und Memoria. Zeitgenössische Wahrnehmungen eines Ereigniszusammenhangs*, in: *Der Dreißigjährige Krieg. Facetten einer folgenreichen Epoche*, (edd.) Peter C. Hartmann, Florian Schuller, Regensburg 2010, s. 158–172, 199–204; *Zwischen Alltag und Katastrophe. Der Dreißigjährige Krieg aus der Nähe*, (edd.) BE-

bitvě na Bílé hoře v českém prostředí upozorňují zejména historikové zabývající se měšťanskými narativními prameny.⁴²

Své zápisky si Jan Jiří s sebou odvezl do exilu, kam s manželkou Ludmilou Příchovskou z Příchovic a nezletilými dětmi (třemi syny a dvěma dcerami) odešel na konci května 1628.⁴³ V psaní pak prokázal značnou vytrvalost a v zápiscích pokračoval zřejmě do své smrti (někdy po roce 1649). Je lákavé dát do souvislosti ukončení rukopisu s uzavřením vestfálského míru.⁴⁴ Tato teze ale skrývá několik potíží. Jednak nevíme přesně, kdy Jan Jiří zemřel a zda neměl v plánu v psaní pokračovat. Poslední zpráva o něm pochází z 27. prosince 1649, kdy se ve Schweinshauptenu podepsal svému synovi do jeho vojenského památníku.⁴⁵ Níže bude doloženo, že někdy Jan Jiří zapisoval všechny události zpětně za celý rok, což by vysvětlovalo, že za celý rok 1649 není doložen žádný zápis. Druhý důvod je obsahový – jeho paměti nekončí jásavou oslavou míru, naopak, pokračují běžnými informacemi o vojenských konfliktech a střetnutích, zejména

NIGNA VON KRUSENSTJERN, HANS MEDICK, Göttingen 1999; K výzkumům pramenů osobní povahy z období třicetileté války v kontextu dějin každodennosti a zkušenosti srov. projekt Mitteldeutsche Selbstzeugnisse der Zeit des Dreißigjährigen Krieges, <http://www.mdsz.thulb.uni-jena.de/sz/index.php> (náhled 29. 7. 2019).

- 42 Nedávno JAN KILIÁN, *Paměti krupského měšťana Michela Stüelera (1629–1649)*, Teplice 2013, s. 15.
- 43 Nejprve krátce pobyli ve Vohenstrassu na území Falcko-sulzbašského knížectví, kam dorazili 29. května 1628, po dvou měsících se přestěhovali do Hofu v markrabství Kulmbach-Bayreuth, které roku 1603 připadlo Kristiánu z Hohenzollernu, synu kurfiřta Jáchyma Fridricha Braniborského. V markrabství bylo již ve 20. letech 16. století zavedeno luterství, upevněné vybudováním relativně stabilní zemské církve během druhé poloviny 16. století a dogmatickým příklonem k luteránské ortodoxii. Hohenzollernská sekundogenitura nenásledovala po roce 1613 příklad berlínských Hohenzollernů a nepřestoupila ke kalvinismu a zachovala ortodoxní luterské vyznání – MANFRED RUDERSDORF, *Brandenburg-Ansbach und Brandenburg-Kulmbach/Bayreuth*, in: *Die Territorien des Reichs im Zeitalter der Reformation und Konfessionalisierung. Land und Konfession 1500–1650*, díl 1: *Der Südosten*, (edd.) Anton Schindling, Walter Ziegler, Münster 1989, s. 10–30.
- 44 H. MEDICK, *Der Dreißigjährige Krieg*, s. 164.
- 45 Roku 1647 se dle vlastních zápisků přestěhoval z Hofu do Kulmbachu k dceři. Konec jeho života je zatím nejasný, poslední zápisy v pamětech se vztahují k září 1648. F. Menčík proto předpokládal, že Jan Jiří zemřel v Kulmbachu někdy po roce 1649. Poslední známý zápis jeho rukou však pochází z vojenského památníku jeho syna, kam se mu 27. prosince 1649 podepsal, a to v městečku Schweinshaupten, ležícím asi 70 km západním směrem od Kulmbachu. Schweinshaupten byl rodovým sídlem zetě Jana Jiřího, je tedy možné, jak se domnívá Martina Hrdinová, že se sem dcera Jana Jiřího s manželem přestěhovali a s nimi i Jan Jiří. Srov. M. HRDINOVÁ, *Erby*, s. 50, pozn. 138; Archiv Národního muzea, Praha, Sběrka rukopisů, inv. č. 5, Památník Kryštofa Viléma Haranta, fol. 82r.

v Čechách, kde nadále operovala švédská vojska a dobývala Prahu, a rodinnými zprávami.

Rukopisná podoba zápisků dovoluje dedukovat řadu detailů o tom, jak Jan Jiří na textu pracoval, a poznat jeho způsoby zacházení s informacemi. Rukopis Jana Jiřího vznikl formou průběžných zápisů, které mají příležitostný, nikoli deníkový charakter a někdy, zejména z počátku, vykazují bilanční povahu, což sám pisatel podtrhnul v marginálii: „Jak v Čechách ten rok bylo.“⁴⁶ V některých letech zápisy prozrazují, že vznikly za celý rok najednou, patrně na konci roku na základě shromážděných a zpracovaných novin a letáků, zda též podle nějakých pracovních poznámek, nevíme. Takovou podobu mají například zápisy prvních let, zejména z roku 1624: začínají souhrnnou charakteristikou uplynulého období, poté následují chronologicky řazené různé události a v závěru opět chronologicky řazený soupis lidí, kteří toho roku zemřeli.⁴⁷ O jednotném koncipování zápisků za delší časové období svědčí občasná intertextové provazby. Například roku 1634 si k 1. lednu poznamenal, že zažehnané nebezpečí požáru toho dne snad věštilo vypálení Lichtenbergu, k němuž došlo na konci března, „jak o tom v dole bude“.⁴⁸ Podobně roku 1638 si Harant nejprve rozsáhle popsal vojenské události v Porýní v průběhu celého roku a soustředil se zejména na souhrnné obléhání pevnosti Breisach, které se táhlo od léta a skončilo vzdáním se města v prosinci toho roku.⁴⁹ Teprve po popsání celého sevřeného příběhu seřadil opět chronologicky další události uplynulého roku. Sumarizační popsání událostí uplynulého roku ale nemuselo být neměnným pravidlem, některé zápisy vznikaly zřejmě bezprostředně, v autentické chvíli nebo alespoň s minimálním časovým odstupem, jako například záznamy z dramatického útěku před vojáky nebo mimořádně emotivní a detailní popisy umírání a smrti manželek, dětí a vnučky.⁵⁰ Průběžně například vznikaly zápisy roku 1640, jichž je velmi mnoho, dokonce tak mnoho, že Jan Jiří zapomněl, že si už jednou narození svého vnuka

46 J. J. HARANT, *Manuscriptum memorabilium*, fol. 4v; *Paměti Jana Jiřího Haranta z Polžic a Bezdruzic*, s. 9.

47 J. J. HARANT, *Manuscriptum memorabilium*, fol. 4r–7v; *Paměti Jana Jiřího Haranta z Polžic a Bezdruzic*, s. 8–13.

48 J. J. HARANT, *Manuscriptum memorabilium*, fol. 87r; *Paměti Jana Jiřího Haranta z Polžic a Bezdruzic*, s. 83. Harant s rodinou a dalšími exulanty v Lichtenbergu v době požáru založeného císařskými pobýval a detailně popsal dramatické události, přesuny hořícím městem a hledání bezpečného úkrytu před ohněm a dýmem, s. 88–89.

49 J. J. HARANT, *Manuscriptum memorabilium*, fol. 108v–113v. Jedná se o jednu z nejdleších vynechaných pasáží v Menčíkové edici.

50 Smrt vnučky Anny Alžběty – J. J. HARANT, *Manuscriptum memorabilium*, fol. 149v–150r; *Paměti Jana Jiřího Haranta z Polžic a Bezdruzic*, s. 137–138.

Rudolfa Maxmiliána poznamenal, a po několika měsících, a po popsání sedmnácti folií, informaci uvedl znovu.⁵¹

Rukopis dále prozrazuje, že se Jan Jiří ke svým zápisům vracel, aby si je znovu pročetl a tu a tam vylepšoval. Na řadě míst Jan Jiří při psaní počítal s pozdějším doplněním informace a vynechal část řádku, aby mohl v budoucnu údaj, který neměl při pořízení zápisu k dispozici, dopsat. Některé informace nakonec zůstaly nevyplněné a prázdné místo dnes signalizuje, že údaj považoval za tak vážný, že svůj text předem připravil na jeho doplnění. Například si nechal místo na jméno kněze, který křtil jeho vnučku narozenou v Čechách. Se svými dětmi, které neodešly do exilu, byl Jan Jiří v písemném i osobním kontaktu, zdá se ale, že informace o křtu od nich neobdržel tak kompletní, jak by si pro zachování paměti přál, a rozhodl se informaci zjistit a dopsat.⁵² Jindy svá doplnění připsal na vnější okraj stránky: například při popisu špatného konce karbaníka a konvertity, zadluženého Oldřicha Bechyně z Lažan, připsal marginálii, že nešťastník musel na konci života najít azyl v klášteře, protože nikdo z přátel se o něj nemohl postarat a nechat ho u sebe „pro dluhy a nebezpečnost“.⁵³ K zápisu o bojích francouzského krále s hugenoty, který vznikl evidentně ještě v době ročního obléhání pevnosti La Rochelle,⁵⁴ si později, někdy po kapitulaci 28. října 1628, drobnějším písmem poznamenal, že „potom se přec poddati museli“.⁵⁵ Podobně si roku 1628 zapsal vidění, v němž se otevřelo nebe a bylo vidět bitvu dvou vojsk. Později, když si předpověď identifikoval s mladšími reálnými vojenskými událostmi, si drobnějším písmem připsal, že „to se potom vše stalo tak od vojska půlnočního krále švédského“.⁵⁶

K hotovému textu připojoval také informace, které považoval za obsahově shodné, nebo které rozvíjely původní informace o dílčí nové poznatky. Například na podzim 1626 si Harant poznamenal dvě příhody o tom, jak při chytání skři-

51 J. J. HARANT, *Manuscriptum memorabilium*, fol. 133r, 141v; *Paměti Jana Jiřího Haranta z Polžic a Bezdrůžic*, s. 123, 131.

52 J. J. HARANT, *Manuscriptum memorabilium*, fol. 22r, 83r; *Paměti Jana Jiřího Haranta z Polžic a Bezdrůžic*, s. 26, 78.

53 J. J. HARANT, *Manuscriptum memorabilium*, fol. 23v; *Paměti Jana Jiřího Haranta z Polžic a Bezdrůžic*, s. 28. V edici je vícefázový vznik zápisu setřen do jednotliho textu.

54 EVA HAJDINOVÁ, *Z cesty své nesejdeme. Osudy východočeských a hornolanguedockých protestantských komunit v 18. století*, Praha 2016, s. 46–47.

55 J. J. HARANT, *Manuscriptum memorabilium*, fol. 32r; *Paměti Jana Jiřího Haranta z Polžic a Bezdrůžic*, s. 38.

56 J. J. HARANT, *Manuscriptum memorabilium*, fol. 30r; *Paměti Jana Jiřího Haranta z Polžic a Bezdrůžic*, s. 36. Z Menčíkovy edice nelze různé časové vrstvy zápisů a pozdějších přípisů a komentářů rozlišit.

vanů uvízl v síťce orel. Někdy později sem připsal, jiným inkoustem a drobnějším písmem, do místa, které zbyvalo, podobnou třetí historku.⁵⁷ Podobně vepsal drobným písmem roku 1645 k původně uvedené informaci o rozložení vojsk u Plzně údaje o tom, jakými vojenskými úkoly zde byl pověřen jeho syn a jak se mu při nich dařilo.⁵⁸ Někdy na tematicky podobné zprávy odkazoval: „Na ten den též hrozné povětrí a div v Uhřích [ve] Filekově byl, jak poznamenáno na listu 27. stojí.“⁵⁹ Nejrozsáhlejší dopisované pasáže, z nedostatku místa už na okrajích stránek, se nacházejí u popisu vypálení Lichtenbergu v březnu 1634, jehož byl Harant s rodinou a dalšími exulanty očitým svědkem. Někdy později si k informacím o shořelém domě rodiny z Waldenfelsu a jejich portrétní galerii, která vzala při požáru za své, připsal údaje o jejich zničených epitafech, které se nacházely v kostele.⁶⁰ Na konci roku někdy nechával prázdné stránky i celé listy, tak aby každý nový rok začal na novém listě a aby měl dostatek místa pro případné další zápisy náležející časově k danému roku.⁶¹

Do svých poznámek Jan Jiří zpětně zasahoval nejen doplňováním, ale také škrta a revidoval věrohodnost informací. Občas zmiňuje, že měl k události z letáků a novin rozporuplné informace („Jiní psali, že na palčivou zimnici umřel.“),⁶² a velmi výjimečně uvádí i konkrétní zdroj, například kdo je autorem a kde byl

57 J. J. HARANT, *Manuscriptum memorabilium*, fol. 21r; *Paměti Jana Jiřího Haranta z Polžic a Bezdržic*, s. 25.

58 J. J. HARANT, *Manuscriptum memorabilium*, fol. 181r; *Paměti Jana Jiřího Haranta z Polžic a Bezdržic*, s. 174. „Křištof Vilím Harant, nejvyšší lejteňant, byl poslán s něco lidu na partaj, kdež mu se dobře po dvakrát dařilo, že jich něco zajal; po třetí byl u Chudenic prohnán, že se na Roupov retovat musel.“

59 K výčtu květnových přírodních katastrof roku 1628 posléze drobnějším písmem připsal, že téhož dne bylo „hrozné povětrí ve Filekově“, a odkázal na list 27, kde je parafráze letáku, který se k němu mezi tím dostal, J. J. HARANT, *Manuscriptum memorabilium*, fol. 30v; *Paměti Jana Jiřího Haranta z Polžic a Bezdržic*, s. 36.

60 J. J. HARANT, *Manuscriptum memorabilium*, fol. 92v; *Paměti Jana Jiřího Haranta z Polžic a Bezdržic*, s. 89. O významu rodiny z Waldenfelsu pro osobní život Haranta a také proměnu jeho textových praxí srov. níže.

61 J. J. HARANT, *Manuscriptum memorabilium*, fol. 37r, 45r–47r.

62 J. J. HARANT, *Manuscriptum memorabilium*, fol. 20v; *Paměti Jana Jiřího Haranta z Polžic a Bezdržic*, s. 25. Výmluvným příkladem je rozsáhlý popis dobytí a vyplenění Magdeburku Tillym na jaře 1631, který evidentně vychází z proticísařského postoje a obsahuje informaci o tom, jak se Tillymu podařilo město dobytí až při desátém útoku, a uvádí rozsáhlé ztráty na životech v jeho vojsku. Jan Jiří si poznamenal: „Jiní pak pravili, jakož i mně s jinými doslechajícími pravil jeden soldat (...) že jest Tille k témuž městu žádného šturmu neztratil, než hned prvním šturmem je vzal a málo lidu při tom šturmu ztratil.“ J. J. HARANT, *Manuscriptum memorabilium*, fol. 66v; *Paměti Jana Jiřího Haranta z Polžic a Bezdržic*, s. 59.

leták vytištěn: „Ty noviny sepsal nějaký Vlach Jan V. de Poardi Bolognese, vytištěny nejprve v zimě, potom z německého v český jazyk přeložené a vytisknuty v Praze u Pavla Sesia.“⁶³ Velmi zajímavý příklad revize na základě dalších informací představuje rozsáhlý popis Mansfeldova tažení z roku 1625 přes kolínské arcibiskupství, jeho spojení s dánským králem a společnou porážku Tillyho vojska u Minden. Jan Jiří dlouhý text posléze křížem přeškrtl a připsal: „Nic z toho ten čas nebylo, co se tuto z tisknutého přepsalo.“⁶⁴ Druhá drobná korekce pomocí škrtnutí věty se váže ke stejnému roku,⁶⁵ v mladších záznamech už se taková revize napsaného textu neobjevuje a je možné, že se Jan Jiří roku 1625, na začátku tvorby zápisků, poučil o nespolehlivosti a tendenčnosti letáků a novin a nutnosti kritického srovnávání přicházejících a někdy rozporuplných informací. Naučil se nedůvěřovat na první pohled jistému, neboť tiskem fixovanému sdělení. V následujícím období byl evidentně obezřetnější, patrně vyčkal na vyjasnění informací z různých zpráv a teprve poté zapsal variantu, již sám pokládal za věrohodnou.

Poslední typ zpětných zásahů do pamětních zápisků představují úpravy, jimiž Jan Jiří dosahoval čtenářsky přívětivější podoby textu: v marginálních stručně shrnoval obsah a často pomocí marginálií usnadňoval zrakové vnímání a orientaci v dlouhých, souvislých úsecích nečleněných do odstavců. Obtahoval již napsaný text tmavším inkoustem, v případě, že původní byl příliš bledý a hůře čitelný, a navrhol i stylistické korektury slovosledu pomocí číslic nadepsaných nad slovy.⁶⁶ Jeho paměti byly živým organismem, určeným ke čtení, zpřesňování, doplňování, škrtnutí a korigování. Jan Jiří se se svým rukopisem doslova „mazlil“, evidentně s ním trávil mnoho času nejen vlastním sepisováním, ale také zdokonalováním napsaného.

Zápisky Jana Jiřího umožňují také charakterizovat jeho nejběžnější informační zdroje, jež občas komentuje. Vycházel ze své zkušenosti a doslechu („sám tu věc jiným vyprávěl“; „jistá zpráva od lidí hodnověrných se dávala“),⁶⁷ ale také, zejména při zaznamenávání vojensko-politických událostí, hojně z dobových tištěných

63 Jedná se o rozsáhlou parafrázi letáku, který popisoval velké zemětřesení v Neapolském království s detailním líčením katastrofy a postižených měst. J. J. HARANT, *Manuscriptum memorabilium*, fol. 26r; *Paměti Jana Jiřího Haranta z Polžic a Bezdruzic*, s. 31.

64 J. J. HARANT, *Manuscriptum memorabilium*, fol. 8v–9r; dále: 14r. Edice přeškrtnuté pasáže neobsahuje.

65 J. J. HARANT, *Manuscriptum memorabilium*, fol. 14r.

66 J. J. HARANT, *Manuscriptum memorabilium*, fol. 190v.

67 J. J. HARANT, *Manuscriptum memorabilium*, fol. 9v–10r; *Paměti Jana Jiřího Haranta z Polžic a Bezdruzic*, s. 14, 15.

zdrojů, novin a letáků, které zažily za třicetileté války mohutnou expanzi:⁶⁸ „Píše se“; „však, jak se psalo strany náboženství, málo jim splněno bylo“; „jakož se v novinách psalo“; „jak v relacích tisknuto bylo“; „jak v relacích v Lipsku se tisklo“.⁶⁹ Letáky a zejména periodicky publikované tištěné noviny produkovaly stále rychleji aktuální informace a představovaly důležitý nástroj utváření veřejného mínění. Na pamětech Jana Jiřího lze dobře dokumentovat, jak probíhala jejich čtenářská recepcce, práce s informacemi a jejich rekonstrukce do autorského textu.

Jan Jiří letáky zpravidla stručně parafrázoval a jen někdy a spíše s koncem 30. let a ve 40. letech své zdroje zčásti i přepisoval. Za relevantní pro své paměteční zápisy považoval zejména tvrdá data: při vytěžování zpravodajských médií se soustředil na faktografii. Jednalo se vesměs o detailní referáty o vojenských událostech, dílčích konfliktech třicetileté války, obléháních a bitvách. Události popisoval tak, že definoval hlavní aktéry, místo, čas, zdroj konfliktu, velikost vojsk, z letáků čerpal popisy bitev či obléhání a občas přepisoval výčty válečných zisků vítěze v podobě evidence počtu mrtvých a zajatých a vyčíslení kořisti.⁷⁰ Nikdy k jedné události nepřepsal mechanicky více zdrojů, jak to v *Historii církevní* tu a tam při práci s tištěnými relacemi a letáky praktikoval Pavel Skála ze Zhoře,⁷¹ ale vždy vytvořil jeden platný příběh.

Jan mimořádně lze přesně identifikovat Harantův zdroj, jako tomu je například když informuje o patentu španělského infanta, kardinála Ferdinanda Habsburského, z roku 1636, v němž zveřejnil důvody vstupu Španělska do válečného konfliktu v Alsasku.⁷² Jan Jiří doslovně přeložil z německého tisku úvodní pasáž, další dvě a půl strany shrnul větou „mnoho jiných věcí v něm se obsahuje“, načež

68 WOLFGANG BEHRINGER, *Veränderung der Raum-Zeit-Relation. Zur Bedeutung des Zeitungs- und Nachrichtenwesens während der Zeit des Dreißigjährigen Krieges*, in: *Zwischen Alltag und Katastrophe. Der Dreißigjährige Krieg aus der Nähe*, (ed.) Benigna von Krusenstjern, Hans Medick, Göttingen 1999, s. 39–81; HANS MEDICK, *Der Dreißigjährige Krieg. Zeugnisse vom Leben und Gewalt*, Göttingen 2018, s. 269–318.

69 J. J. HARANT, *Manuscriptum memorabilium*, fol. 8v, 26v, 66v, 77v, 87v, 139v, 169r; *Paměti Jana Jiřího Haranta z Polžic a Bezdružic*, s. 13–14, 32, 59, 71, 84, 130, 158.

70 Příkladem může být rozsáhlý popis bitvy u Rheinfeldenu v únoru 1638, J. J. HARANT, *Manuscriptum memorabilium*, fol. 108v–113v.

71 P. SKÁLA ZE ZHOŘE, *Historie česká*, s. 306, zprávy o bitvě na Bílé hoře.

72 *Ferdinand von Gottes Gnaden, Infant von Hispanien, leutenant, Gubernur, vnd Capitain, General der Niederländischen Prouintzen, vnd Burgundt, rc. Jedermeyglichen, so nachfolgendes sehen, oder hören werden, hail*, Herzog August Bibliothek Wolfenbüttel, sign. 202.63 Quod. (56).

následuje opět doslovný překlad závěrečných slov.⁷³ Výjimečně se originálu držel tak těsně, že zachovával jeho dikci. Kupříkladu když použil jako zdroj informací o bitvě u Jankova Torstensonův dopis, zachoval i ich-formu původního pramene psaného vrchním velitelem švédské armády: „Tu, kde sem ležel 3 míle od Tábora, mne potkali.“⁷⁴ S postupem let sílila dokumentárnost Harantových pamětí a začaly převažovat detailně parafrázované a přepisované části letáků, což ale v edici není příliš patrné, protože velkou část těchto pasáží Ferdinand Menčík vynechal.

Letáky a pamflety často obsahovaly pro větší srozumitelnost ilustrace. Ve třech případech se Jan Jiří nechal vizuálním doprovodem svého zdroje inspirovat a jednoduchou kresbou doprovodil svůj text. Bez výjimky se drobné obrázky vztahují k podivuhodným úkazům, jimž věnoval velkou pozornost v polovině 20. let: namaloval si zjevení tří sluncí, tří duh a obrázek ze země vyrostlé „figury na jednom stromu“, která se měla objevit ve Frankenthalu v Rýnské Falci.⁷⁵ V mladších zápiscích se již kresby v rukopise paměti neobjevují. Jedinou výjimkou je celostránková náhrobní deska jeho první manželky, o níž pojednám níže.

Další významnou rovinu jeho zápisků představují informace týkající se rodiny a popisy událostí, které sám prožil – smrt blízkých, svatba dcery, útěky před vojskem, požár města a podobně. Vyznačují se precizním popisem průběhu daných událostí, ale také reflexemi názorů a emocí a obecně tedy výpověďmi o sobě samém.⁷⁶

Tematická šíře poznámek je značná.⁷⁷ Jan Jiří si zaznamenával tradiční škálu rodinných a osobních informací – narození, křtiny, sňatky a úmrtí rodinných příslušníků a přátel⁷⁸ a informace z vojensko-politického aktuálního dění. S velkou oblibou zaznamenával zejména ve 20. letech zvláštní úkazy a vidění. Některé nechával bez komentáře, jiné vztahoval k současnému dění a vykládal jako předzvěst obratu politické situace, tak jak to bylo v exulantském prostředí

73 Podobně si Jan Jiří opsal Bannérův patent vydaný 24. 4. 1639 před tažením do Čech. Tyto pasáže patří k mnoha částem, které F. Menčík v edici vynechal. J. J. HARANT, *Manuscriptum memorabilium*, fol. 100v–101v, 122v–123v.

74 J. J. HARANT, *Manuscriptum memorabilium*, fol. 182r; *Paměti Jana Jiřího Haranta z Polžic a Bezdružic*, s. 175.

75 J. J. HARANT, *Manuscriptum memorabilium*, fol. 9v–10v.

76 *Ego-Dokumente. Annäherung an den Menschen in der Geschichte*, (ed.) WINFRIED SCHULZE, Berlin 1996.

77 Stručně k preferovaným tématům a jejich proměnám v čase srov. B. MAULEOVÁ, *Jan Jiří Harant*, s. 80–86.

78 SEBASTIAN LEUTERT, *Geschichten vom Tod. Tod und Sterben in Deutschschweizer und oberdeutschen Selbstzeugnissen des 16. und 17. Jahrhunderts*, Basel 2007, s. 45.

obvyklé.⁷⁹ V průběhu let se obsah zápisů proměňoval – zatímco do začátku 30. let představují významné téma komentáře k náboženskému dění, zápisy po roce 1631 a zejména ze 40. let se již téměř výhradně týkají politických a válečných událostí hlavně z říšského prostoru, pohybu vojsk, obléhání, bitev.⁸⁰ Pečlivě sleduje, podobně jako další exulanti,⁸¹ tažení švédského krále Gustava II. Adolfa, detailně popisuje jeho vojenské úspěchy, dobývání měst a vítězné bitvy,⁸² a také kariéru svých synů u švédského a posléze císařského vojska. Od 40. let se množí zmínky o mírových jednáních. Právě uzavření vestfálského míru („pokoj v Minstru“)⁸³ je jednou z posledních zapsaných informací.

Mimořádně zajímavé je, jak se v průběhu času mění vyprávěcí perspektiva autora. Až do roku 1628 o sobě píše téměř jen ve třetí osobě a své manželky, děti a další členy rodiny neidentifikuje výslovně jako své příbuzné. Například k 10. červenci 1625 řadí historku o tom, jak „paní Lidmile Harantové“ v Habartcích umřela dvě malá černá kuřata, jež chtěla původně vyhodit, nakonec se ale rozhodla vzít je do kuchyně, „okazujíc je předně pánu svému, kterýž se jí ptal, co by s nima dělala, aby je pryč zahodila, kteráž řekla: Nezahodím, jestli nás pán Bůh vysvobodí, tehda obživnou.“ Začala je ohřívát u ohně, „až obživly, běhaly a jedly a čerstvé tak jako jiné byly. To se vskutku jistě stalo.“⁸⁴ Podobných podivuhodných historek o zvláště obživlých zvířatech i lidech, které jsou vyloženy jako nadějně znamení, je na stránkách Harantových pamětí mnoho, zejména v prvních letech. Podstatné zde je, že Jan Jiří v tomto případě popisuje neosobně příhodu, která se stala jemu, jeho manželce Ludmile Příchovské z Příchovic, v jejich domácnosti a kuchyni.⁸⁵

79 VLADIMÍR URBÁNEK, *Morava a Slezsko v politicko-náboženských vizích a procvtech českých exulantů*, in: Náboženský život a církevní poměry v zemích Koruny české ve 14. až 17. století, (edd.) Lenka Bobková, Jana Konvičná, Praha 2009, s. 613–625; PAVEL HEŘMÁNEK, *Jan Amos Komenský a Kristína Poniatovská. Učenec a vizionářka v době třicetileté války*, Praha 2015.

80 K využití pramenů osobní povahy pro dějiny vnímání třicetileté války srov. H. MEDICK, *Der Dreißigjährige Krieg. Zeugnisse vom Leben und Gewalt*, zejména s. 11–26.

81 R. PRCHAL PAVLÍČKOVÁ, „Ach, neváčiž dopouštět!“.

82 J. J. HARANT, *Manuscriptum memorabilium*, fol. 49v–51v, 53v–54r; *Paměti Jana Jiřího Haranta z Polžic a Bezdružic*, s. 48–52.

83 J. J. HARANT, *Manuscriptum memorabilium*, fol. 193v; *Paměti Jana Jiřího Haranta z Polžic a Bezdružic*, s. 193.

84 J. J. HARANT, *Manuscriptum memorabilium*, fol. 12v; *Paměti Jana Jiřího Haranta z Polžic a Bezdružic*, s. 17.

85 S Ludmilou Příchovskou z Příchovic, narozenou 1578, se oženil roku 1601, žili na Habartcích, kde se jim během třiceti let manželství narodilo šest synů a sedm dcer. Ludmila zemřela 1631 v exilu v Hofu. J. J. HARANT, *Manuscriptum memorabilium*, fol. 58v–62r; *Paměti Jana Jiřího Haranta z Polžic a Bezdružic*, s. 54–57.

Autorské ich použil Jan Jiří zejména při popisu svého odchodu do exilu, zápis v marginálii nazval: „Do Vohenstrausu sem přijel.“ Popsal událost, důvod svého rozhodnutí a vyjmenoval celé společenství, které se vydalo na cestu – svou manželku, počet dětí a služebnictva: „Vyjel jsem já Jan Jiří Harant starší z Polžic a Bezdrůžic z království českého z domu svého na poručení císaře Ferdinanda druhého pro náboženství evangelické podobojí, nemohouc srdcem náboženství podjednou přijít.“⁸⁶ Zápis zakončil přímelnou modlitbou, snad jedinou v celém rukopise. Od této chvíle používal Jan Jiří v zápiscích střídavě ich a er-formu, a to v patrné závislosti na tom, jak pro něj osobně tíživá a emočně zasahující byla událost, již zapisoval. V případech, že si zapisoval nějakou radostnou nebo neutrální informaci, označoval například své děti jejich jménem, aniž by explicitně uváděl svůj příbuzenský poměr.⁸⁷ Účast synů v řadách švédského vojska v bitvě u Lipska v září 1631 popisoval, aniž by uvedl, že se jedná o jeho syny, když však druhorozený Jan Ratolt Harant (1610–1632) na začátku roku 1632 v ležení zemřel, psal o něm důsledně jako o svém synovi.⁸⁸ Podobně použil ich-formu v detailním líčení nebezpečí, které mu hrozilo od vojáků nebo při vyplundrování města, v němž žil,⁸⁹ nebo když popisoval své záměry a dohadování uprchlíků při složitém rozhodování při útěku před vojáky v kraji: „Já chtěl, abychom se s jinýma dali hned tu k Lichtenberku do lesa.“; „Já pak žádnou měrou sem zůstatí nechtěl.“⁹⁰ Ich-formu přirozeně používá také při líčení umírání a smrti obou svých manželek a nemocí svých dětí, kdy popisuje, jak jim pomáhal, modlil se s nimi, o čem spolu hovořili, dokonce textualizuje i své úvahy, očekávání a city: „Tu já za jiné nemínil, než že ve 4 hodinách skoná a mne Pán Bůh s ní v starosti mé rozloučí. Truchliv sem byl, nevěda co činiti.“⁹¹ Oba případy, jak odchod do exilu, tak nemoc a ztráta nejbližších, byly pro pisatele emočně náročné a zdá se, že

86 J. J. HARANT, *Manuscriptum memorabilium*, fol. 28r; *Paměti Jana Jiřího Haranta z Polžic a Bezdrůžic*, s. 33.

87 Například narození vnučky Marie Ludmily, dcery nejstaršího syna Jiřího Fridricha, který zůstal na Habarticích, *Paměti Jana Jiřího Haranta z Polžic a Bezdrůžic*, s. 44–45,

88 J. J. HARANT, *Manuscriptum memorabilium*, fol. 70v, 73r–v; *Paměti Jana Jiřího Haranta z Polžic a Bezdrůžic*, s. 63, 66. „Tu syn můj (...) tam přijel nemocný [...] Mrtvé tělo dobré paměti syna mého (...) do země pochováno jest.“

89 J. J. HARANT, *Manuscriptum memorabilium*, fol. 75v–76r, 82v–83r; *Paměti*, s. 69, 77–83. Zde často používá taky „my Čechové“, když popisuje úteky exulantů před vojskem.

90 J. J. HARANT, *Manuscriptum memorabilium*, fol. 90v, 93r; *Paměti Jana Jiřího Haranta z Polžic a Bezdrůžic*, s. 88, 91.

91 *Paměti Jana Jiřího Haranta z Polžic a Bezdrůžic*, s. 54–55, 137–138, 145–148, zde s. 147.

psychika a prožívání měly vliv na snížení míry autorské distance v textu, zvýšení subjektivity a zacílení pozornosti k vlastnímu egu a jeho prožívání.⁹²

Z několika výjimečných formulací vyplývá, jak se svými zápisky v jejich hmotné podobě zacházel. Zápisky a nějaké blíže neurčené knihy měl Jan Jiří neustále s sebou a bral si je dokonce i na útěku před plundrujícími vojsky, který díky tomu zachycoval v téměř reálném čase s mnoha podrobnostmi. Totiž, dobu od července 1633 do konce října 1634 strávil Jan Jiří Harant se svými dětmi a ve společnosti dalších českých exulantských rodin na útěku před drancujícími vojáký.⁹³ Markrabství Kulmbach-Bayreuth se po bitvě u Lützeny ocitlo uprostřed mezi švédsko-saskou armádou rozloženou na severu a císařskou na jihu a jihovýchodě v Chebsku a Smrčinách. Hof a další města byla vystavena násilí vojáků obou armád, kteří žádali výpalné a drancovali domy.⁹⁴ Detailní Harantův popis jejich putování lesy, ukrytování se v městech, sledování přesunů vojsk a popisy jejich řádění mohl jistě vzniknout zpětně až po návratu do Hofu, přítomný čas zápisu z 26. dubna 1634, kde Harant popisuje jednu z peripetií cesty („sme zase do Leitenberku přišli do našeho pustého domu a v něm zůstáváme do vůle Boží“), však svědčí o tom, že měl rukopis u sebe a nenechával ho v místech, kde tušil, že se prožene vojsko, napospas jeho ničení a pálení.⁹⁵ Teprve v listopadu tohoto roku se Harant s rodinou vrátili do Hofu, svého trvalého bytu v domě Václava Příchovského.⁹⁶

K dalším mimořádným záznamům, které umožňují poznat Harantův vztah ke knihám a svým zápisům, a také způsoby zacházení s nimi, patří rozsáhlé líčení vypálení Lichtenbergu 11. dubna 1634.⁹⁷ Jan Jiří Harant chtěl město obklíčené vojskem opustit a při přípravě na útěk schovával své věci, které nebylo možno

92 Er-forma byla preferována v autobiografiích v humanistických kruzích. Byla chápána jako osobní sdělení objektivní povahy, při němž pisatel vystupuje z textu a je jednou z „popisovaných“ postav. GABRIELE JANCKE, *Autobiographie als soziale Praxis. Beziehungskonzepte in Selbstzeugnissen des 15. und 16. Jahrhunderts um deutschsprachigen Raum*, Köln-Weimar-Wien 2002, s. 55–56.

93 K vojenským událostem, přesunům vojsk a drancování v těchto letech v této oblasti DIETER ARZBERGER, „Herr, gib Frieden, der ernährt“. *Der Dreißigjährige Krieg im inneren Fichtelgebirge*, díl 1: *Historische Nachrichten*, Selb 2014, s. 103–131.

94 FRIEDRICH EBERT, AXEL HERRMANN, *Kleine Geschichte der Stadt Hof*, Hof 1988, s. 53.

95 J. J. HARANT, *Manuscriptum memorabilium*, fol. 94v; *Paměti Jana Jiřího Haranta z Polžic a Bezdrůžic*, s. 92.

96 Jeho itinerář sestavil podle Paměti F. MENČÍK, *Jan Jiří Harant*, s. 492–493.

97 D. ARZBERGER, „Herr, gib Frieden“, s. 122.

narychlo odvézt: „po ponebích a jinde sme [je] schovali a zastrčili“. ⁹⁸ Uprchnout se jim však už nepodařilo, a tak se před vojáky ukryli nejprve v malém půdním prostoru (na malém ponebíčku). Když začalo hořet, vylezli ven, a protože z obleženého města se již nedalo utéct, hledali úkryt před ohněm. Jan Jiří si ale poznamenal, že v prsti na půnebí nechal zahrabaných jedenáct dukátů, rukavice a čepice a „svých dvojích potřebných knížek“. ⁹⁹ Podařilo se jim nakonec přežít v zámeckém sklepe, kde se před ohněm a dýmem zabarikádovали kamením. Požár, při němž shořelo celé město („V celém městě nezůstala než jedna na zámku klenutá svědnička, jiné všecko v rum a popel obráceno.“), ¹⁰⁰ byl nepochybně šokujícím zážitkem, který si Jan Jiří detailně popsal, včetně svých vlastních materiálních ztrát. Vše, co mu ještě zůstalo po předchozích pleněních vojáků, nyní shořelo: oblečení, nádoby a výslovně „knihy“. Je zřejmé, že Jan Jiří s sebou při nebezpečných putováních otevřenou krajinou, přesunech mezi městy a skrývání se před vojáky vozil knihy, a to nejméně dvě. Píše o nich jako o potřebných, tedy užitečných či důležitých věcech, a zahrnuje je do výčtu majetku, o nějž přišel. Nejpravděpodobněji se mohlo jednat o Bibli, modlitební knížky nebo jiný typ útěšné a nábožensky povznášející literatury, tedy knihy určené pro každodenní zbožnou praxi, ¹⁰¹ které s sebou nosil i na cestách. O tom, že tento typ literatury v domácnosti měl a aktivně jej on a jeho rodina používali, svědčí popis umírání jeho první manželky roku 1631. Jan Jiří manželce v posledních dnech četl „z knížky velmi pěkné každodenní cvičení se v pobožnosti, sedmero přemýšlování člověka nemocného, též ten den pašiji a na ni výklad“. ¹⁰² Zatímco tyto knihy shořely, protože je neměl u sebe, pamětní zápisky zachránil, a je tedy zřejmé, že je měl přímo u sebe, v ruce, kapse kabátu či malém tlumoku, nikam je neodkládal, a to ani při úprku hořícím městem z jednoho úkrytu do druhého.

Podobný příklad popsala Libuše Hrabová, která analyzovala přípisky Macha z Hnojic, augustiniána kanovníka, který si ve 30. letech 15. století dělal do svých

98 J. J. HARANT, *Manuscriptum memorabilium*, fol. 90v; *Paměti Jana Jiřího Haranta z Polžic a Bez-družic*, s. 87.

99 J. J. HARANT, *Manuscriptum memorabilium*, fol. 91r; *Paměti Jana Jiřího Haranta z Polžic a Bez-družic*, s. 88.

100 J. J. HARANT, *Manuscriptum memorabilium*, fol. 91v; *Paměti Jana Jiřího Haranta z Polžic a Bez-družic*, s. 90.

101 JAN MALURA, *Meditace a modlitba v literatuře raného novověku*, Ostrava 2015.

102 J. J. HARANT, *Manuscriptum memorabilium*, fol. 59v; *Paměti Jana Jiřího Haranta z Polžic a Bez-družic*, s. 54.

knih neobvyklé osobní poznámky.¹⁰³ Mach z Hnojic vyhotovil latinský rukopis středověké učebnice křesťanské morálky *De doctrina cordis* a přeložil jej do češtiny pod názvem *O přípravování srdce*. Do obou rukopisů si dělal velmi osobité komentáře a z nich je zřejmé, že knihy při útěcích před vojsky nosil s sebou: „V kruté době 30. let 15. století, v bojích o města a hrady, Mach chránil své knihy a pořizoval si do nich přípisky způsobem v oné době neobvyklým.“¹⁰⁴ Autorka z toho vyvozuje Machův hluboký vztah k vytváření textů, neboť kdo jiný, „než ten, jemuž je psaní a překládání smyslem života, by na útěku z dobývaného města vzal s sebou knihy“.¹⁰⁵

Jan Jiří své paměti dokázal uchránit před zkázou ve všech peripetiích událostí třicetileté války, jež markrabství Kulmbach-Bayreuth postihly. Zpravidla se předpokládá, že takový typ zápisků měl mít pamětní funkci a jeho adresátem byly děti pisatele.¹⁰⁶ Potomci Jana Jiřího ale byli rozděleni mezi dvě země, dvě konfese a dva jazyky. Bude proto užitečné zamyslet se, jakým jazykem jsou zápisky psány a jak se zřejmě hovořilo v domácnostech případných dědiců.

Téměř výhradním jazykem paměti je čeština, mimořádně se vyskytující německé výroky a výrazy Jan Jiří zpravidla překládá. Díky některým místům paměti dokonce umožňují nahlédnout do komunikace v bilingvní domácnosti. Výmluvným příkladem toho, jak se mluvilo „u Harantů“ v Hofu, jsou zápisky o tříleté vnučce Jana Jiřího Anně Alžbětě, která zemřela na neštovice v lednu 1641.¹⁰⁷ Harant v evidentním pohnutí citoval v pamětních zápisích její dětské výroky a její modlitby a následně je v pamětech překládal z němčiny do češtiny: „Chytila se mne oběma rukama okolo hrdla a řekla mně: ‚Mein lieber Grossvater, du bist mein lieber Schatz‘, což na česko jest: ‚Můj milý pane dědku, ty jsi můj milý poklad‘, jakoby snad tu ode mne mé milé dítě rozžehnaní bralo.“¹⁰⁸ Podob-

103 LIBUŠE HRABOVÁ, *Knih jako svědek. Příběhy skryté v rukopisech a tiscích ve fondu Vědecké knihovny v Olomouci*, Olomouc 2018, s. 22–39.

104 L. HRABOVÁ, *Knih jako svědek*, s. 39.

105 L. HRABOVÁ, *Knih jako svědek*, s. 27.

106 C. ULBRICH, H. MEDICK, A. SCHASER, *Selbstzeugnis und Person*, s. 8.

107 Anna Alžběta byla dcera Adama Rudolfa Haranta z Polžic a Bezdrůžic, nejmladšího syna Jana Jiřího, který sloužil ve švédském vojsku a zemřel ve 26 letech v lednu 1639 ve Výmaru. S manželkou Marií z Melendorfu měli tříletou dceru, již se po smrti syna ujal Jan Jiří. J. J. HARANT, *Manuscriptum memorabilium*, fol. 120v–121r, 149r–151v; *Paměti Jana Jiřího Haranta z Polžic a Bezdrůžic*, s. 111, 136–139.

108 J. J. HARANT, *Manuscriptum memorabilium*, fol. 149v–151v; *Paměti Jana Jiřího Haranta z Polžic a Bezdrůžic*, s. 137–139. Podobně přepisuje německy z Bible své zesnulé manželky citát pro pohřební kázání a písně, které chtěla, aby se zpívaly na jejím pohřbu, ale vše překládá do češtiny, tamtéž, s. 148–149.

ně Jan Jiří, když popisoval smrt a pohřeb svého syna Jana Ratolta na základě písemné zprávy jeho rytmistra, opsal z dopisu synovu poslední větu a přeložil ji do češtiny: „To řekl německou řečí: ‚Selig stirbt der, der sein Seel Gott befehlet,‘ to jest na česko: ‚Spasitedlně ten umírá, kdo svou duši Pánu Bohu poroučí.‘ Po tem slově nic víc nemluvil, než položil se zase tak na lože, a hned brzy skonak.“¹⁰⁹ V obou případech Jan Jiří zachytil autenticky poslední výroky umírajících, jež se obvykle pečlivě evidovaly a jimž byla přikládána značná váha s ohledem na projevy zbožnosti a také na zvláštní statut umírajícího při jeho přechodu na onen svět.¹¹⁰ Okamžitě je však reprodukoval do češtiny, dominantního jazyka pamětních zápisů.

Zápisky neobsahují téměř žádné další cizojazyčné pasáže, nanejvýš tu a tam jméno či slovo, zejména z vojenské terminologie,¹¹¹ tak jak je Harant převzal patrně z letáku, který mu sloužil jako pramen. Jediná místa, kde se v pamětech nachází nepřeložené německé věty, se objevují při popisech rvaček, půtek a soubojů jeho syna Kryštofa Viléma.¹¹² Jan Jiří většinou detailně popisuje děj, včetně přímých řečí hlavních aktérů, které zachovává částečně v němčině. Například Rudolf Jošt Krakovský z Kolovrat jej měl (těsně po jeho přestupu od švédského k císařskému vojsku) provokovat slovy, že má „schwedisch Hertz oder schwedisch Magen“.¹¹³ Na konci celého případu přepsal Jan Jiří německy „vejpis“ z rozhodnutí polního soudu z 6. srpna 1644,¹¹⁴ v němž byl jeho syn Kryštof Vilém uznán za nevinného, neboť se jen bránil při napadení.¹¹⁵ Víme, že prakticky všechny informační zdroje Jana Jiřího pro vojensko-politické události, letáky a noviny, byly německojazyčné, přesto je převáděl do češtiny. Navíc je necitoval doslovně, nýbrž

109 J. J. HARANT, *Manuscriptum memorabilium*, fol. 72v; *Paměti Jana Jiřího Haranta z Polžic a Bezdrůžic*, s. 66.

110 HILLARD VONTHIESSEN, *Das Sterbebett als normative Schwelle. Der Mensch in der Frühen Neuzeit zwischen irdischer Normenkonkurrenz und göttlichem Gericht*, *Historische Zeitschrift* 292/2012, s. 625–659.

111 Například: „majic svůj haubt quartýr“, „generál zeigmeister“, „od rakouského regirungu“, „že bylo ten čas stilandt“, „těž okolo ležící císařské quarnison každodenně importunirt“ aj. J. J. HARANT, *Manuscriptum memorabilium*, fol. 108v, 112r, 117r, 131r.

112 J. J. HARANT, *Manuscriptum memorabilium*, fol. 175v–176r, 191v; *Paměti Jana Jiřího Haranta z Polžic a Bezdrůžic*, s. 168, 190.

113 J. J. HARANT, *Manuscriptum memorabilium*, fol. 175v; *Paměti Jana Jiřího Haranta z Polžic a Bezdrůžic*, s. 168.

114 J. J. HARANT, *Manuscriptum memorabilium*, fol. fol. 177r–v; *Paměti Jana Jiřího Haranta z Polžic a Bezdrůžic*, s. 169–170. V Menčíkové edici je německý dokument vysázen menším písmem, v originále je psán stejnou velikostí písma a má stejnou hodnotu jako ostatní text.

115 M. HRDINOVÁ, *Erby*, s. 47.

je parafrázoval, zestručňoval a přejímal z nich podstatnou faktografii. Otázku, proč v tomto případě použil původní jazyk dokumentu, můžeme zodpovědět pouze hypoteticky. Svou váhu mohlo mít to, že se jednalo o právní doklad o synově nevině a Jan Jiří se rozhodl zachovat autentickou podobu dokumentu.

Paměti ale nadále po odchodu z Čech psal česky a česky v nich pokračoval i po integraci rodiny do jazykově německého prostředí po jeho sňatku se Sabinou z Waldenfelsu (1604–1641) roku 1635.¹¹⁶ Ferdinand Menčík uvedl do literatury hypotézu o německé mutaci Harantových zápisků. V předmluvě k edici upozornil, že některé Harantovy zprávy se shodují s informacemi, které jsou obsaženy v německém rukopise, ježž použil pro rozsáhlou studii o Bayreutském knížectví za třicetileté války v polovině 19. století Johann Wilhelm Holle. Menčík se vyslovil v tom smyslu, že by se dalo soudit, že německý rukopis „buď psán jest od Haranta, nebo alespoň na základě jeho paměti“.¹¹⁷ Holle použil pro dějiny Hofu ve 30. a 40. letech německý rukopis, který označil jako „Gleichzeitige Chronik von Hof 1633–1642“, a uvedl, že manuskript se nachází v církevním archivu v Bamberku.¹¹⁸ Tzv. Růthnerova kronika, již Holle používal, byla od té doby několikrát vydána.¹¹⁹ Jejím autorem je hofský varhaník Jobst Christoph Růthner, který popsal řadu stejných událostí jako Harant ve svých zápiscích.¹²⁰ Ze srovnání však vyplývá, že jako očití svědkové popisují přirozeně stejné události, ale texty se od sebe liší a uvádějí odlišné informace.

Přesvědčivým důkazem o neexistující úzké vazbě mezi zápisky Jana Jiřího a Růthnerovou kronikou Hofu je odlišná perspektiva, v níž oba autoři popisují některé události, například vyplnění Hofu 13. června 1633 chorvatským oddílem vedeným zmíněným Janem Karlem Přichovským. Růthner se soustředí na

116 Sabina von Waldenfels se narodila 8. května 1604 jako nejstarší dcera Heinricha von Waldenfels (1565–1617/1618) a Anny Elisabeth Fuchs von Winklern (1582–1650). 3. listopadu 1635 byla provdána v Hofu za Jana Jiřího, 25. července 1641 byla pohřbena v Hofu v klášterním kostele. OTTO VON WALDENFELS, *Die Freiherrn von Waldenfels. Stammfolgen mit urkundlichen Belegen*, díl 2: *Vom 16. Jahrb. bis zum Ende des 30jährl. Krieges*, München 1956, s. 380, 387–388.

117 *Paměti Jana Jiřího Haranta z Polžic a Bezdrůžic*, s. 6, pozn. 2. Informaci zopakoval J. RACEK, *Kryštof Harant z Polžic*, díl 2, s. 109.

118 J. W. HOLLE, *Das Fürstentum Bayreuth im dreißigjährigen Kriege, II. Abschnitt (1633–1637)*, Archiv für Geschichte und Altertumskunde von Oberfranken 4/1849, č. 2, s. 7, pozn. 2.

119 *Die Hofer Chronik 1633–1643*, (ed.) ARND KLUGE, Hof 2006.

120 Dobrým příkladem jsou první měsíce roku 1633, kdy město bylo obsazeno císařskými, vydrancováno, byla zde posádka Chorvatů a měšťanům byly uloženy vysoké kontribuce. Na konci března bylo město dobyto švédským vojskem. J. W. HOLLE, *Das Fürstentum Bayreuth*, s. 7–11; *Paměti Jana Jiřího Haranta z Polžic a Bezdrůžic*, s. 72–73; *Die Hofer Chronik*, s. 7–13.

rabování kostelů a měšťanských domů,¹²¹ které Holle parafrázoval takto: „Měšťané ukryli své nejlepší jmění v kostele, ale Charváti vylomili dveře do sakristie a vyrabovali vše, co našli, zvláště církevní ornáty.“¹²² Naproti tomu Harant líčí, že exulanti se spolehli na předchozí přátelské chování velitele Jana Karla Příchovského ke svému strýci Václavovi, který jako exulant bydlel v Hofu, věřili, že jeho dům bude ušetřen, a shromáždili tam svůj vzácnější majetek. Vojáci však přikázali dům otevřít: „Hned se do domu valili, komory, sklepy otvírali a, nač přišli, brali; panu Václavovi šavlemi (ke) krku dobytými napřáhali, a aby dal peníze, naň křičeli. A my Čechové domnívají se, že ten dům pro jeho pana strejce, ukazujíc se k němu tak strejcovsky, ušetřen bude, všechno sme tam, co ještě kdo lepšího měl, sněsti dali, a tam o to přišli.“¹²³ Srovnání obou úryvků dobře ukazuje odlišnou zkušenost, z níž oba doboví zapisovatelé událost reflektovali – domácí a exulantskou.

Kronikářství mělo v Hofu v této době svou tradici. Růthner navazoval na dvě starší práce a jeho rukopis zachycující léta 1633–1643 byl v několika mladších redakcích později přepracováván, hojně recipován regionální literaturou a ve 30. letech 20. století proslaven divadelními představeními, jež vycházela z jeho popisů místních válečných událostí.¹²⁴ Existenci české varianty hofských pamětí německá literatura nezmiňuje. Otázkou je, zda o svém paralelním spisování oba současníci věděli. Růthner několikrát ve své kronice zmiňuje rodinu Jana Jiřího Haranta, zejména v souvislosti s válečnými událostmi a přítomností vojenského velitele Viléma Haranta ve městě.¹²⁵ Jiná vazba mezi oběma texty se nedá doložit.

Lákavá představa, že Harant vedl své zápisky v obou jazycích, tak aby je zpřístupnil novým členům své rodiny, hovořícím jen německy, se nepotvrdila. Otázkou zůstává, proč Jan Jiří, který evidentně ovládal skvěle oba jazyky nejen na úrovni běžné konverzace, ale také na úrovni překladatelské, setrval v zapisování pamětihodností u češtiny, přestože všechny textové zdroje k evropským politickým událostem měl k dispozici německy a bylo by vskutku jednodušší je též do svých zápisků německy parafrázovat. Gabriele Jancke analyzovala 234 raně

121 *Die Hofër Chronik*, s. 19–20.

122 J. W. HOLLE, *Das Fürstenthum Bayreuth*, s. 19. „Die Bürger flüchteten ihre beste Habe in die Kirche; aber die Croaten sprengten die Sacristeithüren auf und raubten Alles, was sie fanden, selbst den Kirchenornat. Diese Plünderung währte von 6 Uhr Morgens bis 11 Uhr.“

123 *Paměti Jana Jiřího Haranta z Polžic a Bezdrůžic*, s. 77–78.

124 *Die Hofër Chronik*, s. 243–287.

125 Poprvé k roku 1639, srov. *Die Hofër Chronik*, s. 133: „Den 27. februarii kam ein junger von adel, Haarrandt, eines böhmischen von adels und exulantens sohn (...) hierher.“

novověkých autobiografických textů mimo jiné z hlediska toho, jakým jazykem různí autoři píšou a jak volba jazyka souvisí s domácí komunikací, sociálním prostředím apod. Uvádí příklad preference rodného jazyka i po přestěhování do jinojazyčného prostředí a vysvětluje to nikoli jako důsledek nezdařené integrace, ale naopak jako snahu pisatele udržovat kontakt s rodištěm a tamními lidmi.¹²⁶ V pamětech Jan Jiří mohl skutečně myslet na své děti z prvního manželství,¹²⁷ pro něž byla čeština mateřským jazykem a z nichž některé zůstaly v západních Čechách a udržoval s nimi pravidelný kontakt, ať už písemný nebo osobní, a pro něž sestavoval rodokmeny, jak uvidíme níže. Současně pro něj mohlo používání češtiny v osobních pamětních zápiscích představovat důležité pouto se ztraceným domovem a psaní mu zvláště po druhém sňatku zůstalo jednou z posledních příležitostí, kdy mohl češtinu použít.

Putování aneb Cesta z češtiny do němčiny

Vedle rešeršování z letáků a pamfletů a pravidelného sepisování pamětních zápisků se Jan Jiří Harant v exilu věnoval další textové aktivitě, a sice překladu knihy svého staršího bratra Kryštofa Haranta z Polžic a Bezdržic o pouti do Svaté země z češtiny do němčiny. Kryštof Harant podnikl cestu roku 1598¹²⁸ a o deset let později vyšel v tiskárně dědiců Daniela Adama z Veveslavína na Starém Městě pražském cestopis.¹²⁹

Již bylo zmíněno, že rukopisný překlad zhotovený Janem Jiřím použil roku 1678 jeho syn Kryštof Vilém a dílo vydal v Norimberku tiskem. Na jeho titulní straně uvedl, že autorem překladu do němčiny je Jan Jiří a že překlad vznikl roku 1638.¹³⁰ Všechny tři prameny, český tisk z roku 1608, o sedmdesát let mladší německý tisk a autograf Jana Jiřího měl k dispozici na počátku 70. let 19. století Edmund Schebek, který o rukopisném překladu napsal krátkou studii a publikoval části, které byly v tisku z roku 1678 vypsány.¹³¹

126 GABRIELE JANCKE, *Autobiographie*, zejména s. 179–180.

127 Jednalo se o dceru Evu Grizeldu a prvorozeného syna Jiřího Fridricha. Pravidelně si v pamětech zapisuje, když se jim narodilo či zemřelo dítě. Jiří Fridrich s manželkou přijeli do Hofu, když se Jan Jiří podruhé ženil.

128 M. KOLDINSKÁ, *Kryštof Harant*, s. 62–199.

129 K. HARANT Z POLŽIC A BEZDRUŽIC, *Putování aneb Cesta z Království českého*.

130 *Der Christliche Ulysses*.

131 E. SCHEBEK, *Aus dem Leben*.

Ze Schebkova popisu vyplývá,¹³² že kniha byla krásně psaná a zdobená: měla kvartový formát a byla psána na pěkném, pevném papíru, pravidelným úhledným rukopisem jednoho písaře, svázána byla do černé kůže se zlatými vtačenými arabeskovými ornamenty a zlatým ořezem. Náročnou vizuální podobu měl i vnitřek knihy. Jan Jiří rukopis vyzdobil kolorovanými kresbami, inspirovanými ilustracemi z původního českého tisku z roku 1608, a také zcela novými a zřejmě invenčními obrazovými doplňky.¹³³ Kromě kreseb, které ilustrovaly putování do Svate země, je součástí knihy Jana Jiřího i genealogická výzdoba. Podle Schebkova popisu obsahovala rodokmen sestávající z vývodu Jana Jiřího a jeho obou manželek,¹³⁴ vyvedený na jednom listu, a dalších sedm jednotlivých lístků, na nichž byly vymalovány erby, 25 větších a 4 menší.¹³⁵ Rukopis dále podle Schebka zahrnoval dva portréty Kryštofa Haranta zhotovené podle mědirytiny z českého vydání z roku 1608 od Aegedia Sadelerů ml., a sice kresbu a rytinu, obojí kolorované. Schebek konstatoval, že tyto portréty jsou méně kvalitní než Sadelerův originál a že kopistovi se s námahou podařilo zachytit rysy tváře Kryštofa Haranta.¹³⁶

V našem kontextu je ale důležitá jiná věc. Z Schebkovy zprávy totiž vyplývá, že si Jan Jiří musel nechat v exilu u neznámého rytce vytvořit podle Sadelerova portrétu tiskařskou matici s Kryštofovým portrétem a z ní nechat vytisknout bratrův portrét. Objednávka tohoto charakteru svědčí o tom, že německý překlad putování byl pro Jana Jiřího ambiciózním projektem s výraznou reprezentační funkcí. V rukopisné knize zdobené kolorovanými, ručně malovanými obrázky si usmyslel umístit nejen kreslený, ale dokonce vytištěný portrét svého bratra a za tím účelem neváhal investovat do jeho výroby. Náročně zpracovaná rukopisná kniha s překladem původního tisku, s novým životopisem Kryštofa Haranta, řadou obrázků, včetně jedné rytiny, a s rodokmenem a erby nebyla pravděpodobně pomůckou pro tisk a mezistupněm k publicitě, ale finální verzí, pečlivě vyzdobenou knihou pro privátní používání a pěstování rodinné paměti.¹³⁷

132 Těsně z ní vychází J. RACEK, *Kryštof Harant*, díl 3/1, s. 181–182.

133 Schebek srovnal všechny tři varianty a popsal, které obrázky nebyly do rukopisného překladu překresleny, které byly naopak přidány navíc a jak byl výběr upraven pro německý tisk. E. SCHEBEK, *Aus dem Leben*, s. 278.

134 Ludmila Příchovská z Příchovic (1580–1632), Sabina von Waldenfels (1604–1641).

135 E. SCHEBEK, *Aus dem Leben*, s. 274; M. HRDINOVÁ, *Erby*, s. 94.

136 E. SCHEBEK, *Aus dem Leben*, s. 278.

137 Ohledně funkce rukopisného překladu nepanovala v literatuře vždy shoda. Z reprezentativní podoby rukopisu již Jan Racek vyvodil, že záměrem Jana Jiřího nebylo vydání cestopisu v německém jazyce, Marie Koldinská předpokládala, že překlad vznikl kvůli vydání díla tiskem,

Překlad cestopisu do němčiny a reprezentativní vzhled knihy zřejmě souvisel s druhým sňatkem Jana Jiřího, větší integrací exulanta do starousedlického prostředí a s poněmčením komunikace v domácnosti. V listopadu 1635 se Jan Jiří po čtyřech letech prožitých ve vdovském stavu podruhé oženil se Sabinou z Waldenfelsu a během šest let trvajícího manželství se jim narodily tři děti.¹³⁸ Sabina z Waldenfelsu (1604–1641) pocházela ze staré rytířské francké rodiny, její otec Jindřich z Waldenfelsu na Lichtenbergu zemřel již roku 1618, dívka žila s matkou Annou Alžbětou, roz. Fuchs von Winklarn, v Lichtenbergu, kam se Jan Jiří na svém útěku před vojsky dostal na začátku prosince 1633. Strávil zde několik měsíců a s paní z Lichtenbergu, jeho a jejími dcerami a dalšími šlechtici společně koordinovali informace o vojscích a útěky před nimi. Nakonec všichni společně šťastně přežili ničivý požár města.

Způsob, jakým tehdy Jan Jiří v zápiscích zachytil rodovou paměť své nastávající, která mu již byla zamluvena, je zřejmě signálem pro porozumění důvodům vzniku překladu. K zápisu o vypálení Lichtenbergu si tehdy Harant poznamenal, že shořel „pěkně nákladně vystavěný“ dům paní z Waldenfelsu, a popsal jeho štukovou a obrazovou výzdobu. Upoutaly jej vojenské výjevy, které zachycovaly obležení města a zámku roku 1444, a portrétní rodová galerie. Vyjmenoval obrazy a popsal příbuzenské vztahy, příznačně právě s ohledem na budoucí manželku, „panny Sabiny pan praděda“. Upozornil také na to, že v kostele byly malované i kamenné epitafy předků, a u jednoho člena rodu, zesnulého v roce 1632, si poznamenal, že byl „v Jeruzalemě i v jiných zemích“.¹³⁹ Jan Jiří Harant se se svou druhou manželkou a s její rodinou seznámil za podivuhodně dramatických okolností a již tehdy mu na budoucí manželce imponovala starobylost rodu a fakt, že její prastrýc podnikl stejnou cestu jako jeho bratr. Překlad nese vročení 1638, jak v titulním listu zachoval v mladším tisku syn.¹⁴⁰ Je pravděpodobné, že si Jan Jiří přál, aby si jeho manželka a děti mohly přečíst knihu a seznámily se prostřednic-

naposledy Martina Hrdinová odmítla tuto tezi s tím, že rukopis vznikl z památečních důvodů možná pro děti plánované v druhém manželství. J. RACEK, *Kryštof Harant z Polžic*, díl 3/1, s. 182; M. KOLDINSKÁ, *Kryštof Harant*, s. 192; M. HRDINOVÁ, *Erby*, s. 61–62.

138 O. VON WALDENFELS, *Die Freiherrn von Waldenfels*, s. 380, 387–388.

139 J. J. HARANT, *Manuscriptum memorabilium*, fol. 92r; *Paměti Jana Jiřího Haranta z Polžic a Bezdrůžic*, s. 89.

140 Dle Schebkovy zprávy tuto informaci obsahoval i rukopis, když k titulnímu listu Jan Jiří přidal: „Wie auch hernach von seinem leiblichen Bruder Johann Georg Harant rc. Anno 1638 aus der böheimischen Sprache ins Teutsche transponiret und versetzt.“ – E. SCHEBEK, *Aus dem Leben*, s. 278.

tím genealogií se starobylostí jeho rodu a s životním příběhem jeho slavného staršího bratra, který za tím účelem dopsal až k roku 1614.

Jan Jiří zmapoval životní osudy Kryštofa Haranta pro léta 1589–1614 a připojil osudy jeho třetí manželky a dětí. Postupoval přísně chronologicky a věnoval se v zásadě dvěma tématům: rodině, tedy událostem souvisejícím s narozením, úmrtím, sňatky členů Kryštofovy rodiny, případně majetkovými dědickými záležitostmi, a Kryštofově politické kariéře ve službách císaře Rudolfa II.¹⁴¹ Kryštof Harant byl od roku 1600 na dvoře Rudolfa II. a po jeho smrti byl pověřen vykonat diplomatickou cestu na španělský dvůr a odevzdat Rudolfov řád Zlatého rouna.¹⁴² Janu Jiřímu se podařilo pomocí řady detailních historek z Kryštofova působení ve službách císaře vytvořit obraz bratra jako věrného služebníka, který za každých okolností, nehledě na nebezpečí, plní své povinnosti, císař k němu má důvěrný vztah a oceňuje jeho kvality finančními bonusy a přízní, již mu projevuje přes odpor části šlechticů. Líčení Jana Jiřího obsahuje řadu drobných epizod, včetně rozhovorů, které měl s Kryštofem Harantem císař vést a v nichž mu měl prokazovat obzvláštní přízeň. Uvádí, že prý nikdo nesloužil Rudolfovi II. tak dlouho, aniž by nevyvolal císařovo podráždění a nelibost. V jedné z historek měl Kryštof dokonce císaři zachránit život, když mu u tabule zaskočilo sousto v krku a začal se dusit. Přítomný lékař Haranta coby silného muže vyzval, aby císaře chytil za ramena a zatřásl s ním a pomohl mu na záda, čímž jej zachránil.¹⁴³ Při vpádu Pasovských roku 1611 měl zase Kryštof spěšně vyrazit ku Praze, aby byl jako věrný komorník nablízku císaři. Hrdinně se dle Jana Jiřího prodral obsazenou Malou Stranou až na Hrad, kde jej měl Rudolf II. přivítat slovy: „Můj Harante, kde jste byl tak dlouho?“¹⁴⁴

Marie Koldinská v biografii o Kryštofu Harantovi nezapochybovala o pravděpodobnosti příhod, které vylíčil Jan Jiří, oslavný tón však vyložila jako výraz obdivu dvacetiletého mladíka Jana Jiřího ke staršímu sourozenci a měla za to, že se Jan Jiří s odstupem času snažil jejich sepsáním vylepšit „pošramocenou pověst“ svého bratra popraveného jako rebela.¹⁴⁵ Domnívám se, že více než o apologii, která by směřovala k rehabilitaci rodiny v domácím prostředí na ose panovník

141 Svědectví Jana Jiřího pro období let 1599–1614 hojně využila v monografii o Kryštofu Harantovi M. KOLDINSKÁ, *Kryštof Harant*.

142 Roku 1600 byl Kryštof Harant ustanoven stolníkem, 1601 komorníkem a 1607 byl jmenován císařským radou. M. KOLDINSKÁ, *Kryštof Harant*, s. 205–209.

143 Dramatický popis události na základě Schebekem dochovaného stručného popisu Jana Jiřího podává M. KOLDINSKÁ, *Kryštof Harant*, s. 229–230.

144 E. SCHEBEK, *Aus dem Leben*, s. 284.

145 M. KOLDINSKÁ, *Kryštof Harant*, s. 208.

– šlechta, šlo Janu Jiřímu o reprezentaci, pomocí níž chtěl dosáhnout uznání významu své rodiny v novém sociálním exulantském kontextu.

Referenčním rámcem Kryštofova životopisu z 30. let bylo říšské luteránské prostředí a je možné, že některé motivy a epizody zvolil Jan Jiří proto, aby byly srozumitelné místnímu prostředí a aby o Harantech utvářely žádoucí obraz v říšské sociální hierarchii a říšském evangelickém kontextu. Jan Jiří si například s obdivem zaznamenal historku, že jeden český šlechtic, Ladislav ze Šternberka, mu měl u oběda ve svém paláci, kam Jana Jiřího pozval, v souvislosti s udělením komornického úřadu Kryštofovi sdělit, že císař prokázal Kryštofu Harantovi poctu, jíž se nedostalo ani mnohým knížatům. Vedle jasného odkazu na říšskou titulaturu, která v českém prostředí právně zakotvila až po Bílé hoře, je podstatné, že zde Jan Jiří vystupuje jako host v pražském paláci člena významného panského rodu.¹⁴⁶ Když vyjmenovává hosty na Kryštofově svatbě v listopadu 1609, jmenovitě uvedl jen dva říšské suverény. Podobně lze vyložit fakt, že Jan Jiří zmínil, že byl bratr považován okolím za evangelíka, když líčil důvody, které zabránily, aby byl císařem jmenován do úřadu prezidenta České komory: „Našli se však takoví, kteří to císaři velmi rozmlouvali, protože je prý kacír, jak nazývají evangelíky.“¹⁴⁷ Drobná zmínka o nekatolictví Kryštofa Haranta byla v literatuře mohutně diskutována a naposledy se M. Koldinská přiklonila k názoru, že Kryštof byl pouze vlažným katolíkem, což nekonvenovalo části radikálněji naladěné katolické šlechty.¹⁴⁸ Domnívám se, že spíše než o výpověď o Kryštofově náboženské příslušnosti svědčí zmínka o tom, jak si přál být exulant Jan Jiří vnímán v luteránském Hofu, a proto neváhal připomenout příhodu, v níž mělo být bratru kariéře uškozeno, protože se o něm říkalo, že by měl být nekatolík.

V této souvislosti je s podivem, že Jan Jiří ukončil údaje o svém bratrovi rokem 1614 a nevyužil vyprávění o jeho „mučednické“ smrti, jak byla poprava zástupců stavovského povstání v červnu 1621 v nekatolickém prostředí chápána.¹⁴⁹ In-

146 E. SCHEBEK, *Aus dem Leben*, s. 280; na přítomnost odkazů na kontakty s příslušníky panského stavu při líčení bratrova života upozornila již B. MAULEOVÁ, *Jan Jiří Harant*, s. 25.

147 E. SCHEBEK, *Aus dem Leben*, s. 282: „Aber es fanden sich ihrer Etliche, welche dem Kaiser Solches sehr widerriethen, weil er ein Ketzler – wie sie die Evangelischen pflegen zu nennen – wäre.“

148 M. KOLDINSKÁ, *Kryštof Harant*, s. 238.

149 Tento výklad popravy šířily tiskem spisy kněží, kteří doprovázeli odsouzené duchovně na popravě. Značný prostor věnují tématu rovněž všichni autoři dobových pamětních zápisů, zpravidla vyjmenovávají všechny popravené a implicitně je vztahují k mučednictví, v němž pravá církev měla být zbrocena krví. JAN ROSACIUS HOŘOVSKÝ, *Koruna neuoadlá mučedníkův božích českých, to jest: Pravdivá zpráva o pobožném k smrti se připravování věrných a při pravdě Boží stálých Čechův*, (edd.) Praha 1913; DAVID LIPPACH, *Prägerische Execution, Das ist, Gründtliche*

formace o Kryštofově životě končí výpravou do Španělska a odkazem na nedochovaný popis této cesty, který chtěl Kryštof údajně rovněž vydat tiskem. Bez návaznosti následují ještě údaje o jeho nejbližších příbuzných, o smrti matky v roce 1618, o jeho třetí manželce a jejich dětech, kde se již o Kryštofovi hovoří s naprostou samozřejmostí jako o zesnulém („nach ihres Eheherrn Tod“; nejmladší dcera měla před smrtí opakovat, že ji již otec očekává a že si ji vyzvedne). Vynechání informace o konci života je zvláštní z několika důvodů. V době, kdy Jan Jiří sepisoval bratrovy osudy, bylo pevným pravidlem žánru a atributem správnosti dopsat je až do konce; vynechat část života, a to právě tu, v níž se tento uzavře, a pokračovat až informacemi o dětech bylo proti způsobu chápání života v jeho celistvosti. Navíc by Jan Jiří vynechal úsek, který mu mohl dobře posloužit v budování exulantské identity. Bez jakékoli další opory v pramenech si dovoluji navrhnout hypotézu, že Jan Jiří koncipoval život bratra tak, jak bylo v jeho době obvyklé a očekávané, tedy zahrnul i jeho účast ve stavovském povstání, včetně popravy, a příběh rodového hrdiny nezamtl, ale aktualizoval ve svůj prospěch v kontextu hrdinství, pevnosti ve víře a mučednictví, jak ostatně učinil v případě zápisu ke Kryštofovu erbů do genealogie v synově památníku („smrti mučednickou zprovozen“).¹⁵⁰ Neznámý mladší majitel rukopisu jej mohl cenzurovat likvidační informací, které se v novém kontextu (syn Jana Jiřího, který byl majitelem rukopisu, byl ve vysokých vojenských funkcích císařské armády a byl vrchním velitelem Prahy) staly nepohodlnými a vzpomínka na Kryštofovu účast ve stavovském povstání měla být upravena, resp. vynechána.¹⁵¹

Rytíř původem z Čech se dlouho mohl považovat za exulanta a bránit se větší integraci do místního prostředí, jak bylo obvyklé. Výzkumy exilu upozorňují, že lidé odcházející z Čech se usazovali poblíž hranice, udržovali s domovem intenzivní kontakty, pěstovali specifický exulantský statut, pobyt v cizině považovali za přechodný stav a vytvářeli uzavřená společenství, v nichž uzavírali nové sňat-

Relation, Was massen und Gestalt auff Befelch der Rō. Käys. Mayest. etc. Wider die Böhemischen vermeinten Directores, und andere gefangene Personen, Montags den 11. (21.) Junii, dieses 1621 Jahrs, in der Königlichen Hauptstadt Prag, die Execution angestellt und vollzogen worden. Mit angehengter Dancksagung (1621), Landesbibliothekszentrum Rheinland-Pfalz Speyer, Sign. 5.290 Rara; Paměti Bořka Mateřovského z Mateřova, Herzog August Bibliothek Wolfenbüttel, Cod. Guelf. 1123 Novi, fol. 30v.

150 MARIE RYANTOVÁ, „In perpetuum sui memoriam scripsit“. Raně novověké památníky jako prostředek uchování paměti, in: Paměť urozenosti, (edd.) Václav Bůžek, Pavel Král, Praha 2007, s. 106–115.

151 E. SCHEBEK, *Aus dem Leben*, s. 285–286.

ky.¹⁵² I Jan Jiří Harant zachovává ještě roku 1633 v zápiscích rozdíl v označení exulantů a domorodých obyvatel: „My pak Čechové i Němci“, „My Čechové“.¹⁵³ Rozdíl mezi domácími obyvateli města a cizinci příšlymi z Čech si uvědomoval a reflektoval ve své kronice hofský varhaník Růthner, když ještě roku 1639, více než deset let po Harantově příchodu do Hofu, jej označuje za exulanta.¹⁵⁴ Druhý sňatek Jana Jiřího a také posléze provdání dcery (v říjnu 1645 pak navíc Jan Jiří provdal dceru z prvního manželství Alžbětu Marjanu za Ludvíka Viléma Fuchsu ze Schweinshauptenu, s nímž se odstěhovala do Kulmbachu) již signalizují přijetí exulantské reality a znamenají první vážné kroky ke zdomácnění v cizině a rezignaci myšlenky na možný návrat.

Integraci v kulturně i nábožensky odlišném prostředí ulehčovalo exulantům, jak prokázal na příkladu první generace příchozích z Čech do Drážďan Frank Metasch, právě používání němčiny, zatímco mladší, česky mluvící příchozí měli tendenci spíše založit samostatnou náboženskou obec a pěstovat odlišnost.¹⁵⁵ Překlad bratrova cestopisu, doplněný důkazy o starobylosti rodu, a oslavný životopis Kryštofa Haranta, mohl pro „přistěhovalce“ Jana Jiřího představovat vhodný zdroj prestiže a prostředek budování sociálního kapitálu. Jan Jiří překládal, alespoň podle Schebkova svědectví, který výběrově porovnal český originál a překlad, s vysokou mírou respektu vůči originálu. Schebek srovnal rukopis s výtiskem z roku 1678 a konstatoval, že ten se shoduje s rukopisnou verzí, jen v něm byly upraveny některé bohémismy. Současně na stránkách knihy Jan Jiří vystupuje sebevědomě v několika aktivních rolích – na titulní stránce doplnil údaj o sobě jako překladateli, připojil k překladu vlastní autorský text a v něm se stylizuje do role pozorovatele kariérního úspěchu svého bratra: figuruje jako účastník slavnostních událostí, na nichž se schází prestižní šlechtická společnost, a tedy jako důvěryhodný očité svědek.¹⁵⁶ Jan Jiří kreativně přizpůsobil původní

152 LENKA BOBKOVÁ, *Exulant*, in: *Člověk českého raného novověku*, s. 297–326, zejména s. 312–313; ALEXANDER SCHUNKA, *Gäste, die bleiben. Zuwanderer in Kursachsen und der Oberlausitz im 17. und frühen 18. Jahrhundert*, Hamburg 2006.

153 J. J. HARANT, *Manuscriptum memorabilium*, fol. 85r; *Paměti Jana Jiřího Haranta z Polžic a Bezdružic*, s. 81.

154 „Den 27. februarii kam ein junger von adel, Haarrant, eines böhmischen von adels und exulants sohn.“ – *Die Hofer Chronik*, s. 133.

155 FRANK METASCH, *Die religiöse Integration der böhmischen Exulanten in Dresden während des 17. und 18. Jahrhundert*, in: *Migration und kirchliche Praxis. Das religiöse Leben frühneuzeitlicher Glaubensflüchtlinge in alltagsgeschichtlicher Perspektive*, (edd.) Joachim Bahleke, Rainer Bendel, Köln-Weimar-Wien 2008, s. 69–94.

156 Při popisu křtin Kryštofova prvního syna z manželství s Annou Salomenou roku 1610 uvádí, že kmotrem byl sám císař Rudolf II., který se nechal zastoupit Vilémem Popelem z Lobkovic, že

bratrovu knihu novému prostředí a vytvořil na jejím základě rukopisnou knihu, která mu mohla sloužit jako prostředek adaptace.

Zajímavá je otázka ohledně vztahu obou rukopisů (překladu cestopisu a paměti) a případných textových vazeb mezi nimi. Ve svých pamětech se o práci na překladu nezmiňuje, použil je ale pro líčení osudů dětí Kryštofa Haranta.¹⁵⁷ Zachoval v nich současně drobný doklad o tom, že v Hofu dokázal distribuovat informace o bratrově knize a vytvářet určité povědomí o jeho cestě do Svaté země. Při popisu námluv a svatby své dcery roku 1645 mimo jiné Jan Jiří v pamětech poznamenal, že místní superintendent při svatebním kázání upozornil posluchače na konkrétní pasáž z cestopisu a symbolicky ji použil při výkladu zvoleného biblického citátu. Textem svatebního kázání byla 5. kapitola ze Šalamounovy písně, která začíná slovy „Do zahrady své vcházím, má drahá nevěsto“. Jan Jiří Harant si v pamětech poznamenal, že kazatel v této souvislosti „dotekl dobré paměti pána pana Kryštofa Haranta, že v knize putování své píše též o zahradě znamenité v městě Padui“.¹⁵⁸ Zachoval tak v pamětech jedinečný důkaz o tom, jak byl schopen šířit v exilu ve starousedlickém prostředí informace o svém bratrovi a zprostředkovávat jeho text dalším čtenářům či posluchačům v novém kulturním prostředí.¹⁵⁹

Konkrétních cest, jak se do textu svatebního kázání vloudila informace o cestopisu Kryštofa Haranta a o jeho popisu bylinkové zahrady v Padově, je jistě několik. Bylo by lákavé se domnívat, že Jan Jiří svůj překlad půjčoval zájemcům ke čtení a mezi čtenáře patřil i hofský superintendent. Vyloučit nemůžeme ani existenci opisů, které nemusely vykazovat tak reprezentativní a na výzdobu ná-

přítomni byli další představitelé panského a rytířského stavu a že jedním z kmotrů byl i on, Jan Jiří. E. SCHEBEK, *Aus dem Leben*, s. 283.

157 Vyprávění o osudech Kryštofových dětí zakončil informací, kterou převzal ze svých pamětí: když v dubnu 1626 umírala Kryštofova dcera Sibyla, měla před svou smrtí opakovat, že „půjde k svému nejmilejšímu panu tatíčkovi, kterýž již tu pro ni přišel“. *Paměti Jana Jiřího Haranta z Polžic a Bezdrůžic*, s. 23; E. SCHEBEK, *Aus dem Leben*, s. 286: „Ihre kleine Schwester, etwas mehr denn fünf Jahre alt, mit Namen Sibylla ist ihrem Herrn Vater in's ewige Vaterland nachgefolgt, denn sie stets vor ihrem Tode pflegte zu sagen, daß ihr Herr Vater sie abgeholt und wartet auf sie.“

158 J. J. HARANT, *Manuscriptum memorabilium*, fol. 187r; *Paměti Jana Jiřího Haranta z Polžic a Bezdrůžic*, s. 182. Kryštof Harant se při popisu Padovy zastavil detailně u „zahrady lékařův“, kterou popsal jako instituci sloužící studentům medicíny a lékárnictví místní univerzity k poznání léčebných účinků bylin. Zdůraznil její velikost a přepsal návštěvní řád. *Kryštof Harant*, (ed.) H. BOČKOVÁ, s. 80–81.

159 O roli překlada v procesu kulturního transferu V. ČAPSKÁ, *Mezi texty a textiliemi*, zejména s. 23–28.

ročnou úpravu, jakou měl autograf, který popsal Edmund Schebek v 19. století.¹⁶⁰ Možné je i to, že Jan Jiří šířil povědomí o knize svého bratra ústně, hovořil se sousedy a kněžími a vyprávěl jim zajímavosti. S velkou pravděpodobností byl prací na překladu zaujat, mohl své zkušenosti sdílet s okolím a informace pak cirkulovaly nezávisle na něm. V případě přípravy svatebního kázání pak mohla být jeho role ještě aktivnější. Luteránští kazatelé vycházeli při přípravě kázání často z informací poskytovaných rodinou (dobře doložené to je například u pohřebních kázání), tedy vyloučena není ani ta varianta, že Jan Jiří sám superintendentovi navrhl, aby v kázání upozornil na význam rodu prostřednictvím jeho bratra, jeho pouti a cestopisné knihy.¹⁶¹

Erby a genealogie

Z pera Jana Jiřího je dochováno několik perokreseb kolorovaných rodokmenů nebo samostatných erbů, které vyrobil pro různé příležitosti a různé probanty. Patrně nejstarší výtvar představuje soubor čtyřiceti devíti erbů, které jsou jeho vývodem a vývodem jeho první manželky Ludmily Příchovské z Příchovic a který namaloval na úvodní stránky památníku jejich syna Kryštofa Viléma patrně před rokem 1631. Dne 6. února toho roku se mu zde sám zapsal a připojil kolorovaný erb a osobní heslo „Vive deo et proximo“.¹⁶² Synovi tehdy bylo teprve 14 let a ještě dva roky žil v otcově domácnosti. Roku 1633 jej otec svěřil do služby ke švédskému regimentu Zdenka Hodického z Hodic a vojenské kariéře se poté Kryštof Vilém věnoval celý život, nejprve ve švédském a posléze v císařském vojsku.¹⁶³ Památník, pro nějž mu otec vymaloval na úvodních šesti stranách erby předků, používal až do roku 1660.¹⁶⁴

V pořadí druhý rodokmen se nachází ve výše dotčeném rukopisném překladu cestopisu do němčiny, je tedy rovněž součástí knihy s výraznou komemorativní funkcí. Další dva známé rodokmeny se nachází na volných listech. Jeden představuje rodokmen Harantů, obsahující 118 erbů se jmény a občas i s dalšími informacemi. Vznikl, jak určila M. Hrdinová podle toho, která vnučata zde

160 E. SCHEBEK, *Aus dem Leben*, s. 278.

161 K významu farářů, farního domu, kostela a hřbitova pro kulturu vzpomínání a budování paměti STEFAN DORNHEIM, *Der Pfarrer als Arbeiter am Gedächtnis. Lutherische Erinnerungskultur in der Frühen Neuzeit zwischen Religion und sozialer Kohäsion*, Leipzig 2013.

162 Památník Kryštofa Viléma Haranta, Archiv Národního muzea, inv. č. 10.

163 M. HRDINOVÁ, *Erby*, s. 45–56.

164 MARIE RYANTOVÁ, *Památníky, aneb Štambuchy, to jest alba amicorum. Kulturně historický fenomén raného novověku*, České Budějovice 2007, s. 196.

Jan Jiří zachytil a která chybí, v polovině 40. let 17. století.¹⁶⁵ Nejmladší neúplný vývod vyhotovil mezi léty 1644–1649 pro potomky, kteří vzešli ze sňatku dcery Jana Jiřího Evy Krizeldy, která se roku 1625 provdala za Racka z Kádova a zůstala v Čechách.¹⁶⁶

Hojná a různorodá produkce genealogií a samostatných erbů je dalším příkladem zvýšené potřeby Jana Jiřího pěstovat rodinnou paměť, uchovávat ji a distribuovat mezi své potomky. V pamětních zápiscích je také zachyceno několik situací dalšího používání erbů při rozličných funerálních a komemorativních příležitostech,¹⁶⁷ při nichž docházelo k prezentaci a manipulaci s harantovským erbem před očima místního urozeného publika, během nichž Jan Jiří poukazoval na starobylost a z ní plynoucí urozenost svého rodu. V dubnu 1631 zemřela v Hofu v 53 letech Harantova manželka Ludmila Příchovská. Jan Jiří její skon i pohřeb detailně popsal na osmi foliích svých zápisků,¹⁶⁸ včetně celostránkové perokresby jejího náhrobku s erbem a nápisem.¹⁶⁹ Ludmila se nedočkala změny poměrů a návratu do vlasti, v nějž exulanti doufali, a o to více želeli těch, kteří se návratu nedožili a zemřeli v cizině.¹⁷⁰ Přibývajícím rodinné příslušníky a přátele z řad exulantů, pohřbené v klášteře v Hofu, si Jan Jiří pečlivě do svých pamětí zpočátku zaznamenával.¹⁷¹ Když byla v únoru 1641 v Hofu nedaleko Ludmilina hrobu pochovávána tříletá vnučka Jana Jiřího Anna Alžběta, byl příkrov její rakve zdoben „15 erby, jejím, otce a matere, děda a báby, praděda a prabáby, prapraděda a praprabáby, též po jiných předcích“.¹⁷² Z popisu pohřebního průvodu vyplývá, že jej tvořili jak příslušníci exulantské šlechty, tak šlechty domácí, vojeňští velitelé a také měšťané z Hofu, desítky mužů a žen napříč vyššími sociálními vrstvami, jimž Jan Jiří postavil před oči dětskou rakev

165 M. HRDINOVÁ, *Erby*, s. 63–64.

166 M. HRDINOVÁ, *Erby*, s. 64.

167 O kultuře vzpomínání ve vztahu k funerálním médiím například *Leichenpredigten als Medien der Erinnerungskultur im europäischen Kontext*, (ed.) EVA-MARIA DICKHAUT, Stuttgart 2014.

168 J. J. HARANT, *Manuscriptum memorabilium*, fol. 58v–62r.

169 J. J. HARANT, *Manuscriptum memorabilium*, fol. 61r.

170 RADMILA PRCHAL PAVLÍČKOVÁ, *Věčná a nikdy neumírající památka Mikuláše Troila Hagiochorana aneb Pobělohorský exil a pobřežní kázání*, in: Jdi svou cestou a nech lidí mluvit. Variety sociálních a kulturních dějin, (edd.) Oldřich Chládek, Tomáš Petráček, Jan Síc, Veronika Stachurová Kucrová, Praha 2018, s. 360–380.

171 „Tak v jednom pořadí leží čtyři Češky.“, „Tak tu v Pánu Bohu odpočívají dvě paní a 3 panny.“ – *Paměti Jana Jiřího Haranta z Polžic a Bezdrůžic*, s. 58, 60. FRANTIŠEK TEPLÝ, Čestí exulanti v Hofu, Časopis Rodopisné společnosti československé v Praze 2/1930, s. 15–18.

172 J. J. HARANT, *Manuscriptum memorabilium*, fol. 150v; *Paměti Jana Jiřího Haranta z Polžic a Bezdrůžic*, s. 138.

obloženou erby, demonstrujícími starobylost rodu čtyřmi generacemi předků. Když byl v lednu 1639 pohřben Adam Rudolf Harant, jeden ze synů Jana Jiřího sloužící ve švédském vojsku, zapsal si hrdý otec, že byl pohřben v Eisleben, „kdež Martin Luter narozen byl“ a kde je již pochován první manžel Adamovy manželky. Vedle poukazu na významnost místa ve vztahu k reformaci a k rodové paměti rovněž uvedl, že hrobní místo v městském kostele bylo označeno zavěšenými praporci, „jeden malovaný s erbem jeho“.¹⁷³

Zájem Jana Jiřího o erby a genealogii vystupuje i ze stránek jeho pamětních zápisků. Když mu zemřela jeho druhá manželka, upozorňuje v panegyrické pasáži na to, že pocházela ze starobylého rodu, „jak turnirkniha ukazuje“, a uvádí, že její předek je doložen na turnaji v Míšni již roku 1042, a její rod je tedy 600 let starý.¹⁷⁴ Jeho zájem o genealogii a historii se promítl i do líčení vypálení Lichtenbergu, jak již bylo zmíněno. Uvedl, že měl možnost prohlédnout si dům Waldenfelských před jeho zkázou, kde bylo „9 svědnic s malováním předkův téhož rodu“ a výjev zobrazující obležení města roku 1444, v tzv. modré světnici na zámku rodovou portrétní galerii a v kostele „pěkné epitafie, jak kamenné, tak dřevěné, s erby každého předka“, a lakonicky dodává, „a tak to velmi spěšně a prudce shořelo“.¹⁷⁵

Jan Jiří začal krátce po příchodu do exilu vytvářet rodokmeny a produkovat erby a různým způsobem je distribuoval, a to v obou částech své rodiny a pro památku všech svých dětí a jejich vnuků. Heraldické genealogie spojovaly dva základní prostředky legitimizace urozenosti. Erb byl výsostným znakem vyššího společenského statutu. Představoval jednoduchou, dobře srozumitelnou značku, která navenek legitimizovala šlechticův nárok na místo v sociální hierarchii, směrem dovnitř spojovala společenství jedinců stejného přídomku. Rodokmen byl výsostným dokladem starobylosti rodu, který spočíval v zobrazení posloupnosti několika generací.

Závěr

Ve šlechtickém prostředí se vyvinul specifický zájem o dějiny a pamět a svébytné genealogické myšlení, které již od 16. století podněcovalo odborný historicko-

173 J. J. HARANT, *Manuscriptum memorabilium*, fol. 121r; *Paměti Jana Jiřího Haranta z Polžic a Bezdrůžic*, s. 112.

174 J. J. HARANT, *Manuscriptum memorabilium*, fol. 161v; *Paměti Jana Jiřího Haranta z Polžic a Bezdrůžic*, s. 150.

175 J. J. HARANT, *Manuscriptum memorabilium*, fol. 91v–92r; *Paměti Jana Jiřího Haranta z Polžic a Bezdrůžic*, s. 89.

-genealogický zájem a projevovalo se produkcí malovaných, kreslených i tištěných rodokmenů.¹⁷⁶ Pro udržení šlechtického rodinného vědomí, založeného na přesvědčení o děděných vlastnostech, mělo aktivní pěstování paměti mimořádný význam. Potřeba vzpomínání vedla u šlechty ke vzniku komemorativních technik, které využívaly rituálů, obrázků a textů a památníků k uchovávání, přenosu a aktivaci memorie.¹⁷⁷

V případě Jana Jiřího je však třeba zohlednit řadu specifických okolností, které jej přivedly k rozsáhlým textovým praxím. Odchod do exilu postavil čerstvé exulanty před řadu zcela nových situací. Kromě známých praktických obtíží, které museli vyřešit a které souvisely se zajištěním bydlení a finančních prostředků, s existencí v cizím a jinojazyčném prostředí, na ně nutně doléhala změna každodenních zvyklostí, praktického uplatnění a způsobu trávení času. Před rokem 1628 trávil Jan Jiří Harant z Polžic a Bezdruzic nepochybně značnou část své každodennosti zajištěním a organizací hospodářství na Habarticích, kde si za peníze z otcova dědictví koupil po vyrovnání s bratry roku 1608 tvrz, polovinu vsi a přilehlé pozemky.¹⁷⁸ Z majetku mu po konfiskacích v roce 1623 stále ještě polovina zůstala. Žil zřejmě podobně jako jiní „drobní a průměrné situovaní rytíři“¹⁷⁹ v prostě a účelně vybavené tvrzi bez zvláštního přepychu¹⁸⁰ a čas trávil běžnými ekonomickými starostmi: staral se o počasí a sledoval úrodu, evidoval ztráty dobytka, narození telat, obával se průtahů vojska a radoval se z dobré sklizně a úrody ovocných stromů. Přestěhováním do Hofu do nájemního bydlení¹⁸¹ ztratil velkou část své profesní seberealizace. Stejně na tom byla celá řada dalších exulantů, kteří si nemohli své zaměstnání přenést do místa nového po-

176 THOMAS WINKELBAUER, TOMÁŠ KNOZ, *Geschlecht und Geschichte. Grabdenkmäler und Wappenzyklen als Quellen für das historisch-genealogische Denken des österreichischen Adels im 16. und 17. Jahrhundert*, in: Die Konstruktion der Vergangenheit. Geschichtsdenden, Traditionsbildung und Selbstdarstellung im frühneuzeitlichen Ostmitteleuropa, (ed.) Joachim Bahlcke, Arno Strohmeier, Berlin 2002, s. 129–177, zejména s. 132–134.

177 OTTO GERHARD OEXLE, *Memoria als Kultur*, in: Memoria als Kultur, (ed.) Otto Gerhard Oexle, Göttingen 1995, s. 9–78.

178 B. MAULEOVÁ, *Jan Jiří Harant*, s. 22.

179 PETR ČORNEJ, *K otázce životního stylu nižší šlechty před Bílou horou*, Střeďočeský sborník historický 15/1980, s. 125–142, zejména s. 134–138.

180 Tvrz je v kupní smlouvě z roku 1631 popsána jako vystavěná z kamene, s hospodářskými budovami, štěpnicemi, zahradou a poplužím – B. MAULEOVÁ, *Jan Jiří Harant*, s. 23.

181 Po příchodu do Hofu bydlela rodina nejprve v nájmu u koláře Stefana, roku 1630 se dvakrát v rámci města přestěhovali, naposledy do domu radního Griffena, a posléze v Hofu bydleli v domě jiného českého exulanta Václava Příchovskeho. Podle Harantových pamětí zrekonstruovala místa jeho pobytu B. MAULEOVÁ, *Jan Jiří Harant*, s. 50–52.

bytu.¹⁸² Zatímco ženy se mohly věnovat obvyklým, lehce přenositelným ručním pracím a péči o domácnost a zatímco mladíci často odcházeli z domu věnovat se vojenské kariéře, řada dospělých mužů šlechtického i měšťanského původu ztratila své tradiční uplatnění „otce domu“.¹⁸³ S tím mohl souviset nadbytek volného času a také hledání aktivit, které by z hlediska sociálního statutu a s ohledem na patriarchální uspořádání rodinných vztahů adekvátním způsobem nahradily manažerskou roli suverénního otce rodiny a hospodáře.

Svůj význam pro textové praxe exulantů měla i potřeba zachytit dramatické události, jichž byli svědky. Právě tato skupina společnosti prožila turbulentní období 20. let značně hekticky a důsledky porážky stavovského povstání se jich radikálně dotkly. Potřeba zachytit proměnu světa a současně zachovat památku na sebe a své předky představovala v mužském prostředí významný impuls pro sepisování památníků, genealogií, historií a pamětí. Někteří z nich se začali poprvé ve svém životě zabývat prací s textem a léta exilu strávili častým psaním, aniž by jejich cílem bylo publikovat své texty tiskem.

Podcenit však nelze ani skutečnost, že v cizineckém prostředí představovalo cílené pěstování rodové paměti jednu z mála možností, jak posilovat sociální kapitál, etablovat svou rodinu v místních šlechtických elitách a zvyšovat její prestiž.¹⁸⁴ Na rozdíl od svých šlechtických současníků, kteří zaměstnávali profesionály, aby sestavili rodové historie,¹⁸⁵ měl Jan Jiří dostatek času věnovat se psaní a kreslení. Svými texty a genealogiemi pragmaticky obnovoval rodovou paměť v novém prostředí.

Urození exulanti byli zbaveni tradičních způsobů pěstování rodové paměti, které byly ve starším období především hmotné podoby a spjaty s budovami profánního i sakrálního charakteru. Šlechtici disponující vlastním sídlem, pozemkovým majetkem a patronátními právy ke kostelu měli možnost veřejně a očividně vystavovat svou starobylost a urozenost prostřednictvím jejich obrazové a genealogické výzdoby. Sloužily k tomu nejčastěji erbovní cykly na

182 Exulanti byli většinou odkázáni na hotovost, kterou si vzali s sebou, z prodeje majetků v Čechách, případně byli finančně podporováni rodinou – L. BOBKOVÁ, *Exulant*, s. 312.

183 Ze zápisů je například zřejmé, že Jan Jiří byl do určité míry závislý na příspěvcích přicházejících od dětí z Čech. Když popisuje nemoc své manželky, uvádí, že se radovala, že zrovna přišli poslově z Čech „a něco nám od peněz přinesli“. – *Paměti Jana Jiřího Haranta z Polžic a Bezdruzic*, s. 145.

184 K významu a způsobům pěstování paměti ve šlechtickém prostředí *Paměť urozenosti*, (edd.) VÁCLAV BŮŽEK, PAVEL KRÁL, Praha 2007.

185 J. HRBEK, *Proměny valdštejnské reprezentace*, s. 22.

fasádách sídel, náhrobky a epitafy v kostelích.¹⁸⁶ Funerální hmotné památníky, umístované ve veřejném sociálním prostoru, zpřítomňovaly zesnulé, utvářely jejich sociální tělo a iniciovaly vzpomínání před zraky přítomných.¹⁸⁷

Exulantská šlechtická rodina byla zbavena některých tradičních míst paměti – rodového sídla jako domova živých a pohřebiště coby domova zesnulých. Pohřbům a náhrobkům členů rodiny zesnulých v cizině věnuje Jan Jiří v pamětech značnou pozornost. Při popisu smrti a pohřbu první manželky si do paměti nejprve opsal nápis nacházející se v dolní polovině náhrobku a na další folio si sepulchrální památník, sestávající z erbů a nápisu, nakreslil.¹⁸⁸ V Hofu byli exulanti pochováni v klášteře,¹⁸⁹ kde s jejich prvními úmrtími začalo vznikat specifické pohřebiště ne na rodovém, nýbrž cizozemském základu. Jan Jiří několikrát ve svých zápiscích upozorňuje, že zde vzniká česká komunita zesnulých, a přepisuje nápisy na jejich náhrobcích: „Tak v jednom pořadí leží čtyři Češky.“¹⁹⁰

Absence rodových monumentálních a viditelných památníků mohla vést k jejich substituování takovými komemorativními prostředky, jež byly k dispozici. Papírová média představovala dobrou možnost, jak nedostatek lokalizované a veřejné paměti nahradit. Namísto erbů, který mohl být umístěn na portále sídla, se Jan Jiří soustředil na distribuci erbů v mobilních médiích. Z exulantského prostředí, z nedaleké saské Pirny, je známa pamětní erbovní kniha, která vznikala od roku 1628 a obsahovala kopie důležitých dokumentů ze života obce a erbovní galerii v podobě téměř sto šedesáti erbů přítomných pánů, rytířů, duchovních a měšťanů.¹⁹¹

Jan Jiří začal využívat prostředky, pomocí nichž fyzicky i symbolicky přenášel prostřednictvím slov a obrázků přes zemskou hranici genealogii, příhody své rodiny i příběh rodového hrdiny a jeho dobrodružné cesty. Paměť efektivně distribuoval ve svém okolí a v obou částech své rodiny, rozdělené hranicí a vyznáním,

186 T. WINKELBAUER, T. KNOZ, *Geschlecht und Geschichte*, s. 137–157; *Macht und Memoria. Begräbniskultur europäischer Oberschichten in der Frühen Neuzeit*, (ed.) MARK HENGERER, Köln-Weimar-Wien 2005.

187 ONDŘEJ JAKUBEC, *Kde jest, ó smrti, ostěn tvůj? Renesanční epitafy v kultuře umírání a vzpomínání raného novověku*, Praha 2015, s. 27–32, 175–222.

188 J. J. HARANT, *Manuscriptum memorabilium*, fol. 60v–61r.

189 F. TEPLÝ, *Čeští exulanti*.

190 J. J. HARANT, *Manuscriptum memorabilium*, fol. 34v, 65r; *Paměti Jana Jiřího Haranta z Polžic a Bezdržic*, s. 39, 58. „Na kameni nad hrobem paní Anizky Harantové pod erbem jejím v téměř klášteře v městě Hofu text vytesán jest tento německou řečí.“

191 VÁCLAV ELZNIC, *Pirenská erbovní kniha*, *Heraldika a genealogie* 27/1994, s. 75–90.

nadále však udržující intenzivní kontakty, jak bylo obvyklé.¹⁹² O tom, že Harantovo úsilí mělo tento efekt, svědčí společensky úspěšný sňatek jeho dcery Alžběty Marjany roku 1645. V zápiscích Harant detailně popisuje námluvy a svatbu, uvádí, že rodiny neměly předtím mezi sebou kontakt,¹⁹³ že si ženich jeho dceru vyhlédl a přijel do Hofu, kde se jí dvořil: „On se jí tak velmi zakazoval, že žádnou jinou za manželku nežádá než ji, a jestli by jí dostati neměl, že se nechce do smrti ženit.“¹⁹⁴ Jan Jiří si zapsal nejen lichotivá slova, ale také další úsilí, které měl Ludvík Vilém Fuchs vynaložit, aby získal příslib sňatku. Celá událost mu musela nepochybně lichotit. Ženich pocházel ze staré francké rytířské rodiny, doložené již na počátku 13. století, jejíž členové se realizovali ve službách würzburgských a bamberských církevních zeměpánů, ve správě lén a také v církevní kariéře. Rod se dělil do mnoha větví. Nápadník Harantovy dcery pocházel z linie Fuchsů ze Schweinshauptenu,¹⁹⁵ kde měli své rodové sídlo. Byl představitelem 7. generace rodu, jeho předkové dosáhli největšího majetkového vzestupu a povýšení do rytířského stavu v polovině 15. století.¹⁹⁶ Pro exulanta – vdovce s několika nezapátrnými dcerami – musel být navržený sňatek prestižní záležitostí, vnějším výrazem sociálního statutu, který se mu podařilo v cizině vybudovat, mimo jiné šířením slávy své rodiny a odkazy na její starobylost. Nikoli náhodou právě na této svatbě, před místní honorací a hosty Fuchsových, hovořil v kostele kazatel o cestopisu Kryštofa Haranta z Polžic a Bezdruzic, jak bylo zmíněno výše. Poté co se Alžběta Marjana se svým manželem odstěhovali roku 1649 na zděděné rodové sídlo, pobýval zde evidentně i Jan Jiří se svými nezletilými dětmi a o Vánocích 1649 i jeho syn, vojenský velitel Kryštof Vilém. Jan Jiří tak získal ve stáří

192 ALEXANDER SCHUNKA, *Sind Migranten toleranter? Religiöse Freistellungen, konfessionelle Migrationen und Bekenntnispluralität im ‚langen‘ 17. Jahrhundert*, in: *Duldung religiöser Vielfalt – Sorge um die wahre Religion. Toleranzdebatten in der Frühen Neuzeit*, (edd.) Sascha Salatowsky, Winfried Schröder, Stuttgart 2016, s. 281–302, zejména s. 300.

193 J. J. HARANT, *Manuscriptum memorabilium*, fol. 185v; *Paměti Jana Jiřího Haranta z Polžic a Bezdruzic*, s. 180–181. „Bylo jí i mně to vzkázání divné, nemajice s ní žádné známosti.“ Matka jeho druhé manželky Sabiny z Waldenfelsu pocházela z rodu Fuchsů, byť z rodové větve Walburgů.

194 J. J. HARANT, *Manuscriptum memorabilium*, fol. 186r; *Paměti Jana Jiřího Haranta z Polžic a Bezdruzic*, s. 181.

195 ALEXANDER TITTMANN, *Die ritterschaftliche Familie der Fuchs. Ihre Genealogie und ihr Besitz im Altlandkreis Haßfurt*, Jahrbuch für fränkische Landesforschung 58/1998, s. 37–95, zejména s. 80–84; ANDREAS FLURSCHÜTZ DA CRUZ, *Zwischen Füchsen und Wölfen. Konfession, Klientel und Konflikte in der fränkischen Reichsritterschaft nach dem Westfälischen Frieden*, Konstanz-München 2014, s. 83–89.

196 PETER PLETT, *Schweinshaupten in Unterfranken. Geschichte des Ortes von den Anfängen bis zum Jahr 2000*, Schweinshaupten 2002, s. 16–29.

zázemí. Současně díky spojení s Fuchsovými se Harantům podařilo získat v této oblasti pozemkový majetek a začít budovat franckou větev rodiny s novým domicilem „ze Stöckachu“.¹⁹⁷

Jan Jiří před odchodem do exilu nepatřil mezi vlivné představitele intelektuální elity rytířstva, kteří byli humanisticky vzděláni na zahraničních univerzitách, vlastnili množství knih a opakovaně přispívali na jejich vydávání.¹⁹⁸ Je však zřejmé, že knihy vlastnil a odesl s nimi do ciziny. Vzal si s sebou své pamětní zápisky, z nichž prozatím měl popsáno necelých 28 listů, s velkou pravděpodobností přibalil také české vydání bratrova cestopisu z roku 1608 a několik titulů nábožensky vzdělavatelné literatury, minimálně modlitební knížku, rozjímání o nemoci a dobrém umírání a výklad pašiji. Četl nebo vlastnil také souborné vydání Kotterových vidění, vydaných roku 1625, která mu poskytovala velkou útěchu.¹⁹⁹ V Hofu se obklopoval dalšími tituly. S úctou si poznamenal, že když zemřel exulant Mikuláš Braum z Měřetic,²⁰⁰ „mně Harantovi odkázal své knihy“.²⁰¹ O zesnulém napsal, že to byl dobrý a pobožný muž, který „svůj věk zde v Hofu čtením písem svatých, zpíváním písní pobožných a žalmů a modlením ztrávil“. Knihy Jan Jiří považoval za významný zdroj náboženského povzbuzení a nelibě roku 1628 komentoval, když lidem svolným ke konverzi ke katolictví „knížky dávány byly k vyučování, plny pletich a natahování nepravě Písma k ustanovení

197 Na konci roku 1649 je celá rodina Harantů nastěhována na sídle Schweinshaupten, jímž byl 12. května 1649 Ludvík Vilém obleněn patrně po vyměření tzv. Georgovy linie rodu. Ludvík Vilém obdržel kromě Schweinshauptenu řadu dalších nemovitostí, mlýnů, sídel, vč. zámku a mlýna ve Stöckachu. Ten ještě roku 1649 předal lénem svému švagrovi Kryštofu Vilémovi (P. PLETT, *Schweinshaupten in Unterfranken*, s. 19–26.). Za další informace k potomkům Harantů děkují dr. Andreasovi Flurschütz a Cruz z Otto-Friedrich-Universität v Bamberku. Osudy malých dětí Alžběty Marjany a Ludvíka Viléma po jeho smrti roku 1651 jsou zatím nejasné a budou předmětem dalšího výzkumu.

198 VÁCLAV BŮŽEK, *Nižší šlechta v předbělohorských Čechách. Prameny, metody, stav a perspektivy bádání*, Český časopis historický 91/1993, s. 37–54. Mecenáši z řad nižší šlechty přispívali ročně na vydání pěti až deseti knih.

199 „Z nich byl jeden Krištof Kotttr, jirchář z města Šprotavy v Lužicích, kterýž rozmanité vidění od léta 1616, 20., 21., 22., 23., 24. míval. O tom jeho spisy (v) knihu v jednu shromážděné přepotěšeně vypravují.“ – J. J. HARANT, *Manuscriptum memorabilium*, fol. 28v–29r; *Paměti Jana Jiřího Haranta z Polžic a Bezdruzic*, s. 34.

200 VINCENC OEHM, *Protokol reformační komise konané roku 1628 v krajích Bechyňském, Prácheňském a Plzeňském*, Věstník Královské české společnosti nauk, tř. filosoficko-historicko-jazykozpytná 28/1897, s. 1–29, zejména s. 28, kde je uveden Mikuláš Braum mezi rytíři, kteří před reformační komisí v Plzni vyjádřili záměr opustit zemi a nekonvertovat ke katolictví.

201 J. J. HARANT, *Manuscriptum memorabilium*, fol. 116r; *Paměti Jana Jiřího Haranta z Polžic a Bezdruzic*, s. 108.

lidskému“.²⁰² Sám byl aktivním konzumentem spirituální literatury. Svě knížky považoval za „potřebné“, četl z nich umírající manželce, vozil je s sebou při útěku před plundrujícími vojsky, litoval, když mu shořely při požáru města. Zapsal si, že jeho druhá manželka vlastnila Bibli a do ní si vlastnoručně vepsala písně, které si přála, aby se zpívaly na jejím pohřbu, a také si z ní vybrala text pro pohřební kázání. Když ji v červenci 1641 strojili do rakve, byly jí do pravé ruky dány „černé a zlaté, černýma širokýma hedvábnýma pantly knížky modlitby“.²⁰³ Naslouchal kázáním a řadu z nich, zejména jednalo-li se o pohřební kázání nad blízkými lidmi (výjimečně svatební), stručně ve svých pamětech zachytil.²⁰⁴ Zapsal si jméno kazatele, text, o němž se kázalo,²⁰⁵ dokázal vystihnout rozvrh a hlavní myšlenku kázání,²⁰⁶ a to dokonce, i když špatně slyšel: „Ale já sem málo, dokonce nic nesrozuměl pro nedobry sluch můj.“²⁰⁷ Uchoval tak ve svých zápiscích stopy mluveného funerálního kazatelství, které představovalo významné médium zvěstování důležitých duchovních obsahů a budování rodinné paměti a památky na zesnulé.

Knihy a jejich čtení a psaní přinášelo Janu Jiřímu zřejmě duchovní povzbuzení, patrně taky uspokojení, kratochvíli, intelektuální vyžití a nový typ seberealizace pána domu. Pamětní zápisky měly privátnější charakter. Popudem k sepisování pamatování hodných událostí byla zřejmě osobní krize Jana Jiřího v důsledku turbulentního pobělohorského vývoje v Čechách a i nadále působily mimo jiné jako nástroj pro zvládnání a reflexi nesnází, které do jeho života přinášely válečné události. Jan Jiří se zápisky zřejmě nesnažil adaptovat pro nový jazykový kontext a zprostředkovat své nové, jazykově německé rodině, a ani jejich vzhled nevypovídá o reprezentativním účelu. Oproti tomu překlad bratrovy knihy do němčiny, spojený s jeho životopisem a rodokmenem překladatele a jeho obou

202 J. J. HARANT, *Manuscriptum memorabilium*, fol. 27v; *Paměti Jana Jiřího Haranta z Polžic a Bezdrůžic*, s. 33

203 J. J. HARANT, *Manuscriptum memorabilium*, fol. 159v–160r; *Paměti Jana Jiřího Haranta z Polžic a Bezdrůžic*, s. 148.

204 K reflexi pohřebních kázání v pramenech osobní povahy R. PRCHAL PAVLÍČKOVÁ, *O útěse proti smrti*, s. 204–211.

205 J. J. HARANT, *Manuscriptum memorabilium*, fol. 107r, 127v; *Paměti Jana Jiřího Haranta z Polžic a Bezdrůžic*, s. 106, 119.

206 J. J. HARANT, *Manuscriptum memorabilium*, fol. 60v, 151r; *Paměti Jana Jiřího Haranta z Polžic a Bezdrůžic*, s. 56, 139: „Kázání nad ní učinil pan superidentes, magister Henricus Taubelis. Text vzal její modlitbu, kterou v nemoci říkala sama od sebe: Herr Jesus, dir leb ich, dir sterb ich, Pane Ježíši, v tobě sem živa, v tobě umírám. Vykládal osobu, Pán Ježíš že jest pravý Bůh, pravý člověk v jedno nerozdílné osobě, dvojího přirození, božského a lidského, se nedělící ani nesměšující.“

207 J. J. HARANT, J. J. HARANT, *Manuscriptum memorabilium*, fol. 161v; *Paměti Jana Jiřího Haranta z Polžic a Bezdrůžic*, s. 150.

manželek, bohatě zdobený erby a ilustracemi, a dokonce rytinou, evidentně směřoval právě do nového kulturního prostředí, v němž měl předávat v rodině i na veřejnosti rodovou paměť a být prostředkem společenské adaptace. Genealogie sestavoval pro své děti a vnuky a umně distribuoval v obou částech své rodiny v obou jazycích. Jeho mnohvrstevnaté textové praxe mu umožňovaly vytvářet na sebe a svou rodinu památku, kterou šířil, byť odlišnými prostředky, v obou jazycích, vyrovnávat se s krizovými situacemi, budovat svou autoritu v mladších generacích, a v „cizině“ udržovat pouta v rodině, demonstrovat její sounáležitost a vícegenerační kontinuitu.